

શ્રીજૈન સત્ય પ્રકાશ

જૈન તત્ત્વજ્ઞાન, જૈન સાહિત્ય, જૈન કાળા અને જૈન ઇતિહાસના વિષયો ચર્ચાતું, શ્રી જૈનધર્મ સત્યપ્રકાશક સમિતિનું પ્રતિકાર વિષયક માસિક મુખ્યપત્ર.

તંત્રી :

શાહ સીમનલાલ ગોકળદાસ

વર્ષ ૨૦૧૨

ક્રમાંક ૨૧

[અંક ૯]

SHREE MAHAVIR JAIN ARADHANA KENDRA

Koba, Gandhinagar - 382 007.

Phone : (079) 23276252, 23276204-05

Fax : (079) 23276252

श्री जैन सत्य प्रकाश

(मासिक पत्र)

विषय-दर्शन

- १ श्रीयशोद्वारत्रिशिका : आचार्य महाराज श्रीमद् विजयपद्मसूरिजी : ४७१
 २ दिगंबराना उत्पत्ति : आचार्य महाराज श्रीमद् सागरानंदनारण्य : ४७४
 ३ प्रभुश्री महावीरनुं तरुज्ञान : आचार्य महाराज श्रीमद् विजयलक्ष्मिसूरिजी : ४७६
 ४ समीक्षाभ्रमाविष्करण : आचार्य महाराज श्रीमद् विजयलावण्यसूरिजी : ४८१
 ५ यंपापुरी नदिमा : आचार्य महाराज श्रीमद् विजयलक्ष्मिसूरिजी : ४८५
 ६ हस्ताक्षरित प्रतिष्ठा अने सूचयत्रो :
 प्रो. लींगलाल रमिक्रम भापडिया एम. ए. : ४८७
 ७ दिगंबरशास्त्र कसे बने : मुनिराज श्री दर्शनविजयजी : ४९१
 ८ आदर्शभेद : मुनिराज श्री दिमांशुविजयजी : ४९६
 ९ आनंद अक्षक वा अक्षिग्रह :
 आचार्य महाराज श्रीमद् जिनहरिसागरसूरिजी : ४९९
 १० पुरातन इतिहास अने स्थापत्य
 (१) प्रथम दोष संग्रह : मुनिराज श्री जयंतविजयजी : ५०६
 (२) सरधनाना शिलाशेष्ठा : श्रीयुत नगीनदास मनसुभराम (वीरेश) : ५०८
 सभाचार : पृष्ठ ४१० नी साभे.

<p>श्री जैन सत्य प्रकाश : विज्ञप्ति :</p> <p>जे पूज्य मुनिराजने " श्री जैन सत्य प्रकाश " भोक्कलत्रामां आवे छे, तेज्योये पोताना विहारादिकना कारणे अहलातुं सरनामुं हरेक महिना ती सुटी त्रीज पहिलां अमने लणी जल्पावमा कृपा करती, तथी मासिक गेरवहसे न जती. वषतसर मणी शके</p>	<p>वार्षिक लवाणमः</p> <p>स्थानिक १-८-०</p> <p>अदारगामनुं</p> <p>२०-०</p> <p>छुटक अंक</p> <p>०-३-०</p>	<p>जे छे छे</p> <p>श्री ' जैन सत्य प्रकाश ' ना प्रथम वर्षना २, ३, ७, ८, अंकानी जर छे. जेज्यो त्रे भोक्कलशे तेनो सालाचस्वीकार कराने अहलातां तेटला अंके मजरे आपवामां आवशे.</p>
--	---	--

मुद्रक अने प्रकाशक : श्रीमनलाल गोडणदास शाह, मणि मुद्रणालय,

ठाणपुर, अजुरीनी पोण, अमदावाद.

प्रकाशन स्थान : श्री जैनधर्म सत्यप्रकाशक समिति कार्यालय,

जेशिंगलार्धनी वारी, धीकांटा, अमदावाद.

णमो त्थु णं भगवओ महावीरस्स

सिरि रायनयरमज्जे संमोलिय सव्वसाहुसंमइयं । पत्तं मासियमेयं भव्वाणं मग्गयं विसयं ॥१॥

卐 श्री जैन सत्य प्रकाश 卐

अण्णाणग्गहदोसगत्थमइणा कुव्वंति जे धम्मिए,
अक्खेवे खलु तेसिमागमगयं दाउं विसिद्धुत्तरं ॥
सोउं तिथ्थयरागमत्थविसए चे भेऽहिलोसा तथा,
वाइजा प्पवरं पसिद्धजइणं सच्चप्पयासं मुया ॥ २ ॥

पुरतठ २

अंठ ६

विक्रम संवत् १९९३ :

वीर संवत् २४१३

:सन १९३७

श्रेय शुक्ला पंचमी

गुरुवार

अप्रिल १५

श्री यशोद्वात्रिंशिका

(उपाध्याय श्री यशोविजयजीनुं जीवनचरित्र)

कर्ता—आचार्य महाराज श्री विजयपद्मसूरिजी

(आर्याच्छन्दः)

पणभिय थंभणपासं, पयकमलं पुज्जणेमिसुरीणं ॥
सिरिवायगजसगणिणो, रएमि चरियं गुणायट्ठं ॥ १ ॥
पुव्वायरिया णेगे, पुज्जा हरिभद्देभचंदाई ॥
सिरिजिणसासणथंभा, पुव्वविभागाइविण्णाणा ॥ २ ॥
तयणंतरंमि समए, जेण समोतक्किओ न संजाओ ॥
उत्तमपडिहासाली, तं वायगसेहरं वंदे ॥ ३ ॥
सक्कयपाययगुज्जर, हिंदीभासासु जेण बहुगंथा ॥
विहिया सयत्थजुत्ता, जसविजयं तं सया वंदे ॥ ४ ॥
सुयहरवायगगयणे, रवितुल्लं कुमयणासगं धीरं ॥
सपरसमयविण्णाणं, जसविजयं तं सया वंदे ॥ ५ ॥

गुज्जरदेसे धण्णे, मज्जे कल्लोलपट्टणाण वरे ॥
 सिद्धकणोडागामे, जायं तं वायगं वंदे ॥ ६ ॥
 नारायणकवतायं, जणणीसोहग्गदेमहातणयं ॥
 लहुबंधुपोम्मसीहं, जसवंतसिसुं णमह भव्वा ! ॥ ७ ॥
 चाउम्मासीं किच्चा, कुणगिहगामंमि पुज्जणयविजया ॥
 विहरंता गुणवंता, समागया देसणुज्जुत्ता ॥ ८ ॥
 सोच्चा वाणीं तेसिं, सपुत्तजुम्माइ धण्णजणणीए ॥
 करिगयरसिंदुवासे, गहिया वरपत्तने दिक्खा ॥ ९ ॥
 मुणिजसविजयहिहाणं, ठवियं जसवंतजिट्ठपुत्तस्स ॥
 सिरिपोम्मविजयणामं, नत्थं लहुपोम्मसीहस्स ॥ १० ॥
 लहुसमए बुद्धिबला, सिद्धंता सपरभेयसंजुत्ता ॥
 विष्णाया जसमुणिणा, गुरुप्पसायाणुभावेणं ॥ ११ ॥
 कमसो ससीसगुरुणो, णिहिणंदरसिंदुमाणवरिसंमि ॥
 णयविजया विहरंता, समागया रायणयरंमि ॥ १२ ॥
 विहियं तत्थ बहाण-दुगं जसेणं मुणीसरेण तथा ॥
 ददूणं बुद्धिबलं, धणसेट्ठी हरिसमावण्णो ॥ १३ ॥
 तुम्हाणं जससीसो, लक्खणवेरग्गबुद्धिमइसाली ॥
 छहरिसणगुरुगंथ-ज्झावणजुग्गो इय कहेइ ॥ १४ ॥
 कासीविउहा विप्पा, ण ज्झावेंते धणं विणा गंथे ॥
 दरिसणल्लकमए ता, किं कायव्वं ति गुरुवयणं ॥ १५ ॥
 सोच्चिय बुत्तं तेणं, कज्जे एयंमि णिक्कसहसदुगं ॥
 दाहिमि ससीसगुरुणो, पत्ता वाणारसीं तत्तो ॥ १६ ॥
 तत्थ ज्झयणं विहियं, मुणीसरेणं जसेण वरमइणा ॥
 विप्पगुरुणं पासे, दरिसणल्लकत्थगंथाणं ॥ १७ ॥
 पाईणणव्वणाओ, विष्णाओ वरिसत्तितयमज्झंमि ॥
 सिरित्ताइयचिंता, मणी वि णाय प्पकालंमि ॥ १८ ॥
 परिसाए विउहाणं, तक्कियमुग्गकेण तेण संण्णासी ॥
 सिग्गं जिओ पइट्ठा, लद्धा महई जसेण तथा ॥ १९ ॥
 णायविसारयपयवी, तस्स विइष्णा पसण्णविण्णेहिं ॥
 तक्कियसेहरसहिया, गुरु वि अग्गाउरं पत्ता ॥ २० ॥

चउवरिसे सत्थाणं, सेसाणं तक्कियाण पासंमि ॥
 णायायरियस्सेह-ब्भासो तेणं कओ तत्थ ॥ २१ ॥
 सिग्घं मओ निरत्थो, वणारसीदाससीसकुंअरस्स ॥
 तत्तो ते संपत्ता, जइणउरीरायणयरंमि ॥ २२ ॥
 थिरया सिरिणागोरी-सराहमज्जे कया मुया तेहिं ॥
 वाइविउहपमुहेहिं, लद्धं माणं जसेण तथा ॥ २३ ॥
 मावतखानहिगारी, इह गुणरसिओ पयाणुकूलमई ॥
 तस्स सहाए जाया, जससंसा ता समाहूया ॥ २४ ॥
 मुणिवरसिरिजसविजया, करीअ मेहाबला वहाणाई ॥
 अट्टारस तत्थ तथा, तत्तो हिट्ठोऽहिगारी सो ॥ २५ ॥
 भव्वुस्संब्वाइपुब्बं, सम्माणं पि य करीअ हरिसेणं ॥
 जिणसासणस्स विहिया, पहावणा सिरिजसेण वरा ॥ २६ ॥
 वायगपयस्स जुग्गा, बहुस्सुयाजेयपुज्जजसविजया ॥
 इय विण्णत्ती विहिया-पासे सिरिदेवमूरिस्स ॥ २७ ॥
 रायणयरसंवेणं, विणयविवेयाइगुणगणङ्गेण ॥
 ठविया सा हिययंमि, गुरुणा गुणरायजुत्तेणं ॥ २८ ॥
 उत्तमवीसइठाणा-राहणतप्परविबुद्धजसगणिणो ॥
 गियगुरुणो आणाए-विजयप्पहसूरिणाऽऽगंदा ॥ २९ ॥
 गयससिहइंदुवासे, संपुल्लासुस्सवाइजोगेणं ॥
 दिन्नमुवज्जायपयं, जसविजया वायगा जाया ॥ ३० ॥
 अज्झप्पणायजोगा, जेणं परिचच्चिया सगंथेसु ॥
 तं वायगजसविजयं, संसंति धण्णा णरा णिच्चं ॥ ३१ ॥
 गुणजुगहइंदुवासे, तेणं दब्भावईचउम्भासे ॥
 सग्गपयं संपत्तं अणसणसुसमाहिविहिपुब्बं ॥ ३२ ॥
 इय जसचरियं सिट्ठं, गुणाणुरागेण लेसओ भणियं ॥
 णाणाणुकरणभावा, लहंतु परमुण्णइं भव्वा ! ॥ ३३ ॥
 गुणणंदणिहिंदुसमे, सिरिगोयमकेवलत्तिपुण्णदिणे ॥
 वरजिणसासणरसिए, जइणउरीरायणयरंमि ॥ ३४ ॥
 रयणा चरियस्स कया, गुरुवरसिहिणेमिमूरिसीसेणं ॥
 पउमेणायरिएणं, पियंकरज्जयणलाहट्ठं ॥ ३५ ॥

(गतांक्षी यालु)

अठार द्रोषानां नाम :

श्वेताम्बरमत द्रोषो — १ अज्ञान, २ क्रोध, ३ मद, ४ मान, ५ दोष, ६ माया, ७ रति, ८ अरति, ९ निद्रा, १० शोक, ११ अस्त्रीजनयन, १२ चोरी, १३ मात्सर्य, १४ लय, १५ लुब्धक्या, १६ प्रेम, १७ क्रीडा અને १८ હાસ્ય,

द्विगम्बर मतद्रोषो — १ लूण, २ तरस, ३ राग, ४ द्वेष, ५ जन्म, ६ वृद्धत्व, ७ भ्रष्ट, ८ आश्चर्य, ९ पीडा, १० रोग ११ जेद, १२ शोक, १३ अभिमान, १४ मोह, १५ लय, १६ निद्रा, १७ चिन्ता અને १८ પરસેવો

नेवी रीते उपर जलुवेला अठार द्रोषो प्राचीन शास्त्रकारेये मानेला छे तेवी न रीते कलिकाणसर्वज्ञ हेमचंद्राचार्य महाराजे नीचे जलुवेला अठार द्रोषो अनुक्रमे जलुव्या छे.

१. दानान्तराय, २ लालान्तराय, ३ लोभान्तराय, ४ उपलोभान्तराय, ५ वीर्यान्तराय, ६ काम, ७, मिथ्यात्व, ८ अज्ञान, ९ निद्रा, १० अविरति, ११ हास्य, १२ रति, १३ अरति, १४ लय, १५ लुग्भसा, १६ शोक, १७ राग અને १८ द्वेष.

आवी रीते अठार द्रोषो अभिधान चिन्तामणि नाममालामां जलुव्या छे.

अन्तराया दानलाभवीर्यभोगोपभोगाः ।

हासो रत्यरती भीतिर्जुगुप्सा शोक एव च ॥

कामो मिथ्यात्वमज्ञानं निद्रा चाविरतिस्तथा ।

रागो द्वेषश्च नोदोषास्तेषामष्टादशाप्यमी ॥

अन्नाणषोहमयमाणलोहमायारईयअरईय ।

निहसैयअलियवयणचोरीयामच्छरभयाय ॥

पाणिवहपेमकीलापसंगहासाइ जंस इय दोसा ।

अह्वारस विपणट्टा नमामि देवादेव त ॥

સાચું દેવત્વ શામાં છે ?

વાચકગણે ધ્યાન રાખવું જરૂરી છે કે — શ્વેતામ્બર કે દિગમ્બર બંનેના મત પ્રમાણે ઉપર જણાવેલા જુદા જુદા પ્રકારના પણ અઠાર અઠાર દોષોનો અભાવ દેવપણાની અનુવૃત્તિ માટે નથી. એટલે કે દેવપણાને ઓળખાવવા માટે નથી, પરંતુ કુદેવપણાની વ્યાવૃત્તિ માટે છે. એટલે એ અઠાર દોષની સાથે બંને મતવાળાઓ કુદેવત્વ માને છે અને તેમાં પણ અઠારે અઠાર દોષ હોય તો જ કુદેવત્વ કહેવાય એમ માનતા નથી, પણ એ અઠાર દોષોમાંથી કેઈ પણ દોષ હોય તો કુદેવત્વ માને છે. જો એમ ન માનવામાં આવે તો બંને મતવાળા તીર્થંકર કેવલી અને સામાન્ય કેવલી એમ બે પ્રકારના કેવલીઓમાં ફક્ત તીર્થંકર કેવલીને જ દેવપણે માને છે તે યોગ્ય ઠરે નહિ, કેમકે તીર્થંકર સિવાયના સામાન્ય કેવલીઓમાં પણ બંનેના મત પ્રમાણે અઠારે દોષોમાંથી કેઈ પણ દોષ હોતો નથી, છતાં બંને મતવાળા સામાન્ય કેવલીઓને દેવ તરીકે માનતા નથી. બંનેના મત પ્રમાણે તો દેવત્વમાં અષ્ટપ્રાસિદ્ધાર્યાદિકસહિત એવા તીર્થંકર અને સમગ્ર કર્મનો ક્ષય કરનારા એવા સિદ્ધ મહારાજઓને માનવામાં આવે છે એટલે સામાન્ય કેવલીને દેવત્વમાં માનવાનું હોતું જ નથી. વળી બંને મતવાળા અરિહંત રૂપી દેવને ગર્ભથી ત્રણ જ્ઞાનવાળા માને છે એ પણ સામાન્ય કેવલીને નિમિત્ત હોય જ નહિ. વળી બંને મતવાળા તીર્થંકર મહારાજના ચ્યવનાદિ પાંચે કલ્યાણકો માને છે અને તેવાં કલ્યાણકો સામાન્ય કેવલીઓને હોય જ નહિ. અરિહંતદેવ થનારા જીવને તે ભવથી પહેલાંના ત્રીજે ભવે વીસ સ્થાનકોની આરાધના જરૂર હોય છે અને તેથી તેઓ તીર્થંકર નામકર્મ ખાંધે છે. પણ સામાન્ય કેવલીઓને તેવું કંઈ હોતું નથી. આ બધા ઉપરથી એમ સ્પષ્ટ સમજી શકાય કે — જેમ ઉબ્બુ સ્પર્શનો અભાવ માત્ર અગ્નિના અભાવને જ જણાવનાર છે પણ તે ઉબ્બુપણાના અભાવમાત્રથી પૃથ્વીપણું કે જલપણું કંઈ સાબીત થાય નહિ તેવી જ રીતે અઠાર દોષોનો અભાવ માત્ર કુદેવના અભાવને જણાવનાર છે પણ દેવત્વની સાથે એ અઠાર દોષોની વ્યાપ્તિ નથી. આ કારણને લઈને અજ્ઞાનાદિક અઠાર દોષો, અગર અન્તરાયાદિક અઠાર દોષો કહેવામાં કેઈ પણ બંધને તાત્પર્યભેદ થતો નથી, પણ દિગમ્બરોએ માનેલા અઠાર દોષોમાં કેટલાક તો કેવળ મતાબ્ધને લીધે જ છે, અને કેટલાક તો અસંભવિત તરીકે જ છે

દેવત્વમાં ક્રુધા તૃષ્ણાના અભાવની માન્યતાનું નિરાકરણ :

દિગમ્બરોએ માનેલા અઠાર દોષોમાં પ્રથમ તે લોકોએ ક્રુધા અને તૃષ્ણાના અભાવને સ્થાન આપ્યું છે. એ જ કહી આપે છે કે દિગમ્બરોની

ઉત્પત્તિ શ્વેતામ્બરોમાંથી થઈ છે અને પોતાના મતની પુષ્ટિને માટે શ્વેતામ્બરોએ માનેલા કેવલીના આહારપાણિનો વિરોધ કરવાને માટે આ બેને દોષો ગણ્યા અને તેને કુદેલત્વના મુખ્ય ચિહ્નરૂપ ગણ્યા, અને એ આગ્રહને લીધે જ દિગ્મ્બરોએ પોતે માન્ય કરેલા તત્ત્વાર્થસૂત્રની ઉપર પગ મેલ્યો, કેમકે તત્ત્વાર્થસૂત્રમાં સાફ સાફ જણાવે છે કે જિનેશ્વરોમાં ક્ષુધા-તૃષ્ણા વગેરે અગિયાર પરીપહો હોય છે. તત્ત્વાર્થકાર કહે છે કે — પચાદશ જિને (ખ. ૯) એટલે કેવલીમહારાજમાં અગિયાર પરીપહો હોય છે, કે જે વેદનીય કર્મથી થવાવાળા છે. ધ્યાન રાખવું કે અહીં જિન શબ્દનો અર્થ અગિયારમા કે બારમા ગુણુઠાણુવાળા વીતરાગો લેવાના નથી, કેમકે — અગિયારમા બારમા ગુણુઠાણુવાળા વીતરાગો માટે તો ‘સૂક્ષ્મસંપરાયછન્નસ્થવીતરાગ-યોશ્ચતુદશ’ એ સૂત્રથી ચોદ પરીપહો પહેલાં જણાવવામાં આવ્યા છે. વળી તેરમા ગુણુઠાણુવાળા જીવોને કેવલજ્ઞાન થાય છે એ વાત દિગ્મ્બરોને પણ માનવી પડે તેમ છે. તે કેવલજ્ઞાનને રોકનારા દોષોનો ક્ષય જણાવતાં તત્ત્વાર્થકાર મહારાજ પોતે જ મોહક્ષયાદ્ જ્ઞાનદર્શનાવરણાન્તરાયક્ષયાચ્ચ કેવલમ્ એમ કહી કેવલજ્ઞાનની ઉત્પત્તિ મોહનીયના ક્ષયથી અને જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય તથા અન્તરાયના ક્ષયથી જણાવે છે. એ સૂત્રમાં ભૂખ કે તૃષ્ણાના ક્ષયનું નામ પણ નથી. તો પછી કેવલજ્ઞાનને રોકનાર ક્ષુધા અને તૃષ્ણા થાય જ કેમ ?

વાચકોએ ધ્યાન રાખવાની જરૂર છે કે — દિગ્મ્બરોએ છન્નસ્થ અવસ્થામાં તીર્થંકરોને પણ ક્ષુધા અને તૃષ્ણા માનેલ છે. વળી જેમ જેમ જ્ઞાનની વૃદ્ધિ થાય અગર મોહનીયના પેટા ભેદોનો અનુક્રમે ક્ષય થતો જાય તેમ તેમ તેઓ ક્ષુધા તૃષ્ણાનો ઓછાશ માનતા નથી, તો ક્ષયોપશમની વખતે જેને મન્દતાનો સમ્બન્ધ નથી તેના અભાવનો સમ્બન્ધ, ક્ષયની સાથે આવ્યો ક્યાંથી ?

વાચકગણ અનુભવથી પણ સમજી શકશે કે, ક્ષુધા અને તૃષ્ણાની અધિકતા અને ન્યૂનતા સાથે જ્ઞાનની અધિકતા અને ન્યૂનતાનો કોઈ પણ પ્રકારે સમ્બન્ધ નથી. વિકલેન્દ્રિય અને અસંસી થોડા આહારને લેવાવાળા છતાં પણ શું અજ્ઞાની નથી ? અને ચાર જ્ઞાનના ધણી મુનિમહારાજ શું તે વિકલેન્દ્રિય અને અસંસીના આહાર કરતાં વધારે આહારવાળા નથી ? આ વિચાર કરનાર વાચકગણને સહેજે માલમ પડશે કે દિગ્મ્બરોએ ક્ષુધા અને તૃષ્ણાનો અભાવ જે દેવના લક્ષણ તરીકે માન્યો છે તે કેવળ શ્વેતામ્બરોના દ્રેષને લીધે જ છે અને તે દ્રેષની તીવ્રતાને લીધે જ ક્ષુધા અને તૃષ્ણાના અભાવને પહેલો નંબર આપવામાં આવ્યો છે. (વાચકગણ આ ઉપરથી એ

પણુ સમજી શકશે કે તત્ત્વાર્થસૂત્રના કર્તા ભગવાન્ ઉમાસ્વાતિ વાચકજી દિગંબર આમ્નાયમાં નહોતા, પરન્તુ કેવળ શ્રવેતામ્બર સંપ્રદાયના હતા, તેથી કેવલિમાં પણુ ક્ષુધા-તૃષા આદિ પરીપણો ગણુવ્યા અને કેવલજ્ઞાનની ઉત્પત્તિ માટે નાશ કરવા લાયક દોષોમાં મોહનીય આદિ ગણુવ્યાં, પણુ ક્ષુધાદિ ગણુવ્યાં નહિ.) જે કે શ્રવેતામ્બરોએ અઠાર દોષોનો અભાવ તીર્થંકરોમાં હોય એમ માન્યું છે પણુ તે અઠાર દોષોમાંથી એક પણુ દોષ ઘાતી કર્મ કે જે કેવલજ્ઞાન પામતાં સર્વથા ક્ષય પામે છે તેના પ્રભાવ સિવાયનો છે જ નહિ, અર્થાત્ શ્રવેતામ્બરોએ માનેલા અઠાર દોષો કેવલજ્ઞાનને રોકનાર ઘાતિ કર્મના જ વિકારો છે અને તેથી કેવલજ્ઞાન થતાં તે દોષોનો અભાવ થયો હોય તે સહેજે માની શકાય તેવો છે. મતિ, શ્રુત, અવધિ કે મન:પર્યાય; એ ચાર ક્ષાયોપશમિક જ્ઞાનોમાંથી કોઈ પણુ જ્ઞાનની સાથે બંને મતમાંથી કોઈ પણુ મતવાળાએ ક્ષુધા, તૃષા કે ક્ષુધા-તૃષાના અભાવની સાથે વ્યાપ્તિ માનેલી જ નથી, તો પછી કેવલજ્ઞાનની વખતે ક્ષુધા તૃષાના અભાવની વ્યાપ્તિ દિગંબરોના મતમાં ક્યાંથી આવી? જન્મ એ દેવનો દોષ ખરો કે નહિ?

દિગંબરોએ દેવના અઠાર દોષોમાં જન્મ નામનો ત્રીજો દોષ ગણુવેલો છે. આ સ્થાને દિગંબરોને આપણે પૂછી શકીએ કે આ ભવની અપેક્ષાએ જન્મને દોષ ગણુ છો કે આવતા ભવની અપેક્ષાએ જન્મને દોષ ગણુ છો? કદાપિ કાળે પણુ દિગંબર ભાઈઓથી એમ નહિ કહી શકાય કે આ ભવની અપેક્ષાએ થયેલા જન્મને અમે દોષ તરીકે ગણીએ છીએ, કારણકે વૈષ્ણવોમાં સ્ત્રીતાને અયોનિજ માનીને વાતો કરી છે તેથી તેઓ કદાચ જન્મરહિત કહી શકે પણુ દિગંબરભાઈઓ તો તીર્થંકર કેવલિ અગર સામાન્ય કેવલી એ બે પ્રકારના કેવલિમાંથી કોઈ પણુ પ્રકારના કેવલીને આ ભવના જન્મ વગરના માની શકે તેમ નથી. કદાચ તેઓ તરકથી એમ કહેવામાં આવે છે કે આવતા ભવના જન્મથી રહિત હોવાને લીધે અને દેવ ગણુને, આવતા ભવનો જન્મ તે અમે દોષરૂપ ગણીએ છીએ. આ તેઓનું કથન સાચું છે, છતાં પણુ અક્કલવાળા મનુષ્યો વિચારી શકે છે કે લક્ષ્યની સાથે જ લક્ષણ રહેલું હોવું જોઈએ, પણુ ભવિષ્યની વાત લક્ષણ તરીકે રહી શકે જ નહિ. તેથી જન્મરહિતપણું તે દેવનું લક્ષણ થઈ શકે જ નહિ, એટલું જ નહિ પણુ શ્રવેતામ્બર અને દિગંબર બંનેના મતની અપેક્ષાએ કોઈ મિથ્યાદષ્ટિ જીવો પણુ સમ્યક્ત્વ પામીને પણુ અનુક્રમે ગુણુઠાણુની શ્રેણિએ ચઢી સિદ્ધિપદને પામી શકે છે અને તેઓ બીજા ભવના જન્મથી રહિત થઈ શકે છે તો શું તેવા મિથ્યાદષ્ટિઓને પણુ

દિગમ્બર ભાઈઓ દેવ તરીકે માનવા તૈયાર થશે? દિગમ્બર ભાઈઓ એમ નહિ કહી શકે કે — ચોથા વગેરે ગુણુઠાણાવાળા પણ તે ભવે ગુણુઠાણાની શ્રેણિએ ચઢીને લવિષ્યમાં મોક્ષ પામી બીજા ભવના જન્મ વગરના થશે જ નહિ અને જે એમ છે તો પછી દિગમ્બર ભાઈઓ તેવા ચોથા વગેરે ગુણુઠાણાવાળાઓને ફરસવાવાળા તેવા જીવોને બધાને દેવ તરીકે માનવા તૈયાર છે? આ બધું વિચારનારો સુજ્ઞ મનુષ્ય સહેજે સમજી શકશે કે—જન્મરહિતપણું એ દેવપણાનું લક્ષણ કહેવાય જ નહિ અને જન્મરહિતપણાને દેવપણાનું લક્ષણ કહેવું તે કેવળ અજ્ઞાન જ છે.

મરણરહિતપણું એ શું લક્ષણ છે?

જેવી રીતે દિગમ્બરોએ જણાવેલાં ક્ષુધા, તૃષ્ણા અને જન્મ એ ત્રણે દોષો આગ્રહ જણાવનારા છે તેના કરતાં તેમનો મરણરહિતપણાનો જણાવેલો દોષ તો દિગમ્બરોની અજ્ઞાનતાની હદ કરે છે. દિગમ્બરભાઈઓએ વર્તમાન અપસર્પિણિમાં જે ચોવીસ તીર્થંકરો માનેલા છે તેમાંના કયા તીર્થંકર અત્યારે હયાત છે— મરણ પામેલા નથી? કહેવું જ પડશે કે સર્વ તીર્થંકરો મરણને પામેલા છે અને તેઓના હિસાબે તે તીર્થંકરો મરણ પામેલા હોવાથી દેવ તરીકે ગણાય જ નહિ એટલે સ્પષ્ટ થયું કે મરણનો અભાવ તે દેવના લક્ષણ તરીકે રહી શકે જ નહિ. વળી જગતના ચારે ગતિના અને ચોવીસે હંડકના જીવો જ્યાં સુધી પોતપોતાના ભવમાં અને ગતિમાં રહેલા છે ત્યાં સુધી તે સર્વ મરણ કરીને રહિત જ છે, તો પછી તે બધા એકેન્દ્રિયાદિ જીવો દિગમ્બરોના મતે તો દેવતત્ત્વમાં જ ગણાય. યાદ રાખવું કે — એકેન્દ્રિયાદિ જીવોને ભવને છેડે જેમ મરણ છે તેમ તીર્થંકરોને પણ ભવને છેડે જરૂર મરણ છે. વળી તીર્થંકર ભગવાનોનાં પાંચ કલ્યાણકો, જેઓને દિગમ્બરો પણ માને છે તેમાં છેલ્લું નિર્વાણ કલ્યાણક તીર્થંકરોના મરણને અંગે છે, તો પછી મરણને દોષ તરીકે માની મરણના અભાવને દેવના લક્ષણ તરીકે માનનારા દિગમ્બરો શી રીતે નિર્વાણ કલ્યાણકને માનશે? એટલે મરણને દોષ પણ માનવો અને મરણવાળું તે નિર્વાણ કલ્યાણક પણ માનવું એ ખરેખર પૂરેપૂરો વદતો વ્યાઘાત જ થયો. સુજ્ઞ મનુષ્યો સહેજે સમજી શકશે કે આયુષ્યના અભાવને લીધે મરણ છે અને દરેક તીર્થંકર મોક્ષે જતી વખતે આયુષ્યના અભાવવાળા થાય જ છે. તો પછી મરણ એ દેવપણાનો દોષ હોઈ શકે નહિ. દિગમ્બરભાઈઓ કહાય એમ કહે કે આ ભવના મરણને અમે દોષરૂપે ગણતા નથી પણ ભવાંતરના મરણને અમે દોષરૂપ ગણીએ છીએ. આ કથન પણ તેમનું કોઈ પ્રકારે સુક્રિતસંગત (બુઓ પૃથ ૪૮૪)

પ્રભુ શ્રી મહાવીરનું તત્ત્વજ્ઞાન

લેખક—આચાર્ય મહારાજ શ્રીમદ્ વિજયલલિતસૂરિજી

(ગતક્રિયા ચાલુ)

હવે આપણે સિંહાવલોકન ન્યાયથી પુનઃ ઔદ્ધ અને સાંખ્યોનાં તત્ત્વ તરફ દૃષ્ટિ નાંખીએ; — ઔદ્ધો આર પદાર્થ માને છે. પદાર્થોઃ દ્વાદશાયતનાનિ, તથથા ચક્ષુરાદિનિ પञ्च, રૂપાદયશ્ચ વિષયાઃ પञ્ચ, શબ્દાયતનં, ધર્માયતનશ્ચ, દ્વાદશાયતનપરિચ્છેદકે પ્રત્યક્ષાનુમાને દ્વે પવ પ્રમાણે ” અર્થ :- ચક્ષુ વગેરે પાંચ ઇન્દ્રિયો, રૂપ, રસ, ગન્ધ, સ્પર્શ અને શબ્દ એ પાંચ વિષયો, મન અને ધર્મ એ આર આયતન પદાર્થો કહેવાય છે. અહિં આ પણ આર તત્ત્વની સાંખ્યા માનવી વ્યાજબી નથી. કારણ કે પાંચ ઇન્દ્રિયો દ્રવ્યરૂપે માનીએ તો અજીવમાં આવી જાય છે. અને ભાવરૂપે માનીએ તો જીવમાં સમાવેશ થઈ જાય છે. એટલે જીવા જીવ એ જ પદાર્થો વીતરાગોક્ત સાચા છે. વળી રૂપાદિક પાંચ વિષયો અજીવમાં આવી જાય છે, એટલે જુદા જુદા માનવાની જરૂર નથી. શબ્દાયતન જેનું ખીજું નામ મન છે, તે પણ પૌદ્ગલિક હોવાથી અજીવમાં જ આવી જાય. ધર્માયતન એટલે સુખ દુઃખ, તે પણ સાતા અસાતારૂપ માનીએ તો જીવ દ્રવ્યમાં અને તેમના કારણરૂપે કર્મને માનીએ તો અજીવ દ્રવ્યમાં આવી જાય છે, એટલે વીતરાગોક્ત જીવાજીવ એ જ પદાર્થ સાચા છે. તેમનો વિસ્તાર સાત અથવા નવ પદાર્થમાં આવી છે, તે આપણે આગળ વિચારીશું. ઔદ્ધોએ પ્રમાણને નિર્વિકલ્પક માન્યું છે, તે અનિશ્ચયાત્મક હોવાથી પ્રવૃત્તિ-નિવૃત્તિનું અંગ નથી બની શકતું અને તેથી તે અપ્રમાણ છે. પ્રલક્ષ અપ્રમાણ હોવાથી, તે દ્વારા ઉત્પન્ન થતું અનુમાન પણ અપ્રમાણસિદ્ધ થાય છે. એવી રીતે ઔદ્ધોનાં તત્ત્વો તથા પ્રમાણો પણ અસિદ્ધ ઠરે છે.

સાંખ્યોનાં તત્ત્વ તરફ દૃષ્ટિ નાંખતાં તેમની પણ તત્ત્વસૃષ્ટિ ઠીક નથી જણાતી. તેઓ માને છે કે “ પ્રકૃત્યાત્મસંયોગાત્ સૃષ્ટિરુપજાયતે ” અર્થાત્ પ્રકૃતિ અને આત્માના સંયોગથી, સૃષ્ટિ પેદા થાય છે. સૃષ્ટિના પેદાશનો ક્રમ નીચે મૂજબ છે:—

“ પ્રકૃતિશ્ચ સત્ત્વરજસ્તમસાં સામ્યાવસ્થા, તતો મહાન, મહતોઽહઙ્કારઃ, અહઙ્કારાદેકાદશોન્દ્રિયાણિ, પञ्ચ તન્માત્રાણિ, તન્માત્રેભ્યઃ પञ્ચ ભૂતાનિ, ચૈતન્યં પુરુષસ્ય સ્વરૂપં, સ ચાકર્તા નિર્ગુણો ભોક્તા ચૈતિ । ”

અર્થ:— સત્ત્વ, રજસ્ અને તમસ્ ગુણની સરખી અવસ્થાનું નામ પ્રકૃતિ છે. તેનાથી મહાન પેદા થાય છે, મહાનથી અહંકાર જન્મે છે. અહંકારથી અગિયારે ઇન્દ્રિયો પેદા થાય છે, અને પંચ તન્માત્રા પેદા થાય છે, તેનાથી પાંચ ભૂતો પેદા થાય છે. આત્માનું ચૈતન્ય સ્વરૂપ છે, તે અકર્તા, નિર્ગુણ અને ભોક્તા છે. હવે અહીં વિચાર કરવાની જરૂર છે કે સત્ત્વ, રજસ્ અને તમોગુણ પરસ્પર વિરુદ્ધ છે, તેમનું કોઈ

પણ ગુણી નિયામક વિના એકત્ર અવસ્થાન થઈ શકતું નથી. જેમ કાળો, પીળો, રાતો, ઘોળો એવા જુદા જુદા રંગોને કોઈ ભેગા કરે ત્યારે જ તે ભેગા થઈ શકે છે અને જુદા રંગનું સ્વરૂપ પકડે છે તેમ સત્ત્વ, રજ્જ્સુ આદિ ગુણને કોઈ મેળવનાર હોય તો જ તે ગુણોની સામ્યતારૂપ પ્રકૃતિ બની શકે અને આગળના મહત્ આદિ વિકારો પેદા થઈ શકે, પરંતુ અહીં એવો કોઈ અતિરિક્ત પદાર્થ માનવામાં જ નથી આવ્યો કે જે ઉપયુક્ત કામ કરી શકે. જો કે આત્મા માનવામાં આવ્યો છે પણ તેનું સ્વરૂપ અકર્તૃત્વ માનેલું હોવાથી તે બિચારો કંઈ કરી શકે તેમ નથી. સ્વભાવથી જ માનવામાં આવે તો ગગન અને ગર્ધભશૃંગની જેમ, નિર્હૈતુક વસ્તુ, હંમેશાં હોવી જોઈ એ અથવા કદી પણ ન હોવી જોઈ એ. કહ્યું છે કે:—

“નિત્યં સત્ત્વમસત્ત્વં વા, હૈતોરન્યાનપેક્ષણાત્ ।
અપેક્ષાતો હિ ભાવાનાં, કાદાચિત્કત્ત્વસંભવઃ ॥”

અર્થ :— હેતુની અપેક્ષા ન હોવાથી હંમેશા સત્ત્વ અથવા અસત્ત્વ માનવું પડે છે, અને જો હેતુની અપેક્ષા રાખવામાં આવે તો જ વસ્તુનું કદાચિત્પણું સંભવિ શકે છે. મહત્ નામ બુદ્ધિનું છે, અહં સુખી અહં દુઃખી એવા ભાસવું નામ અહંકાર છે, તે બંને તત્ત્વો જ્ઞાનથી જુદાં નથી એટલે જ્ઞાન આત્માનો ગુણ હોવાથી આત્મામાં આવી શકે પણ જડ સ્વરૂપ પ્રકૃતિના વિકારો ન થઈ શકે. તન્માત્રાથી જે ભૂતોત્પત્તિ માનવામાં આવી છે તે પણ બની શકે એમ નથી. તેઓ માને છે કે, ગન્ધ નામની તન્માત્રાથી પૃથ્વી; રસ નામની તન્માત્રાથી જલ; રૂપ તન્માત્રાથી અગ્નિ; સ્પર્શ તન્માત્રાથી વાયુ અને શબ્દ તન્માત્રાથી આકાશ; એમ પાંચ તન્માત્રાથી પાંચ ભૂતો પેદા થાય છે. આ વાત પણ કબુલી શકાય તેવી નથી, કારણ કે જો બાહ્ય ભૂત આશ્રિત કહેવામાં આવતું હોય તો તે તદ્દન અસંભવ છે, કેમકે તે અનાદિનાં છે. કોઈ વખત પણ બાહ્ય ભૂત શૂન્ય જગત હોતું જ નથી. હવે શરીર આશ્રિત કહેવામાં આવતું હોય કે ચામડી અને ઢાઢકાં કઠીન હોવાથી પૃથ્વી, શ્લેષ્મ અને લોહી પ્રવાહી હોવાથી જલ, પકાવનાર હોવાથી જઠરાગ્નિ તેજ તત્ત્વ, પ્રાણ અપાન રૂપ વાયુ અને શરીરગત પોલાણ તે આકાશ તત્ત્વ તન્માત્રાથી પેદા થાય છે, તો તે પણ ઠીક નથી, કેમકે કેટલાંક શરીરગત તે તત્ત્વો શુક્ર, શોણિતથી પેદા થયેલાં છે, જેમાં તન્માત્રાની ગંધ પણ નથી અને કેટલાંક શરીર ઇંડાઓથી, અંકુરા આદિ જન્મીનથી; એમ જુદાં જુદાં કારણો છે. ત્યાં તન્માત્રાની ગન્ધ પણ નથી દેખાતી. તો પછી તન્માત્રાની કલ્પના પણ અરણ્ય-રૂદ્ધન જેવી છે. વળી શબ્દ, રૂપ, રસ આદિ ગુણો ગુણીમાં હોય પણ ગુણથી ગુણી થાય તેમ પણ બની શકે નહિ. અતિપ્રસંગ આવી બધા, માટે અટ્ટણી કલ્પના થઈ શકતી નથી. આત્માનું અકર્તૃત્વ માનવાથી, કરેલાનો નાશ અને બીન કરેલનું આગમન એ દૂષણ! પણ લાગુ પડે છે. આત્માના બંધ મોક્ષનો પણ અભાવ સિદ્ધ થશે, તો પછી તમારૂં પૂર્વે બતાવેલું મોક્ષનું લક્ષણ પણ નિર્મૂલ સિદ્ધ થશે, અને આત્માને નિર્ગુણ માનવાથી જ્ઞાનશૂન્ય માનવો પડશે. આમ વિચાર કરતાં સાંખ્ય તત્ત્વની પ્રરૂપણા પણ એક બાહ્યચેષ્ટિત જેવી લાગે છે.

(અપૂર્ણ)

समीक्षाभ्रमाविष्करण

[याने दिगम्बरमतानुयायी अजितकुमार शास्त्रीए “श्वेताम्बरमतसमीक्षा”मां
आळेखेल प्रश्नो प्रत्युत्तर]

लेखक—आचार्य महाराज श्रीमद् विजयलावण्यसूरिजी

(गतांकथी चालु)

साधु आहारपान कितने वार करे ?

आगळ चालतां लेखक जणावे छे के—

“जब कि समीने महाव्रत धारण करके मुनिदीक्षा ली है तब यह भेदभाव क्यों, कि कोई तो अवस्था के कारण दो वार आहार करे और कोई एक ही वार भोजन करे ।”

आ लखाणमांथी बे वातो स्पष्ट तरी आवे छे, ते आ प्रमाणे —

१. महाव्रत धारण करीने दीक्षा लेनारमां कोई पण जातनी भिन्नता न होवो जोईए ।

२. अवस्थाना कारणे पण आहारादिकना आचरणमां भेद होई शके नहि ।

प्रथमना जवाबमां जणावानुं जे महाव्रतधारी साधुओमां भिन्नता न होवो जोईए ए वातमां अमो पण सम्मत छीए । परन्तु शेमां ? मोक्ष साधन ना अधिकारमां, किन्तु दरेक बाबतमां नहि । दरेक रीते दरेकनी समता तो कोई काले थई नथी अने थवानी पण नथी, कारण के दीक्षितना आयुष्यनी भिन्नता, शरीरनी भिन्नता, आहार प्रमाणनी-भिन्नता, देशनी भिन्नता, कालनी भिन्नता, बुद्धिनी भिन्नता, पर्यायज्येष्ठलघुनी वन्दनक्रम भिन्नता, कपरे वगैरे भिन्नता तो हती, छे अने रहेशे ।

प्रस्तुतमां एक वार आहार अने बे वार आहारनी भिन्नता मोक्ष साधनना अधिकारमां लेशमात्र पण हानि सम्पादक नथी, कारण के — एक वार आहार करवो ए तो दिगम्बरोने पण मान्य होवाथी एक वार आहारमां मोक्षसाधनना अधिकारमां हानि नथी ए वात तो दीवा जेवी स्पष्ट छे; बे वार आहारनी व्यवस्थामां पण मोक्ष साधनना अधिकारनी हानि नथी, कारण के शास्त्रकार भगवान् एम नथी फरमावता के ‘तमारे बे वार वापरवुं ज पडशे, नहितर मोक्ष नहि मळे,’ परन्तु तेओश्री तो एम फरमावे छे के

एकवारथी निर्वाह न थतो होय अने संयमादि गुण सीदाता होय तो वे वार शुद्ध आहार लईने पण संयमादि गुणने साधे, माटे आ व्यवस्था तो मोक्षसाधनना अधिकारमांथी च्युत थतां जीवोने टकावी राखे छे; आवी व्यवस्थानी क्षुल्लक क्षुल्लिकादिमां जरूर देखाती होवाथी तेनां नामो शास्त्रोमां आपवामां आवेल छे ।

वळी ए पण एक वस्तु ध्यानमां राखवानी जरूरत छे के साध्य एक होय छतां पण व्यक्ति विशेषने आश्रीने जुदो जुदो जातनां साधनो अंगीकार करवां पडे छे । जो के साधन सिवाय साध्यनी सिद्धि थती नथी परन्तु ते साधन दरेकने माटे एक ज होई शकतुं नथी । जेम कोई नगरमां परोपकारपरायण, कुशळ वैद्यनी दुकान होय तो तेनुं साध्य एक ज रहेशे के दर्दियोने रोगथी मुक्त करवा, जो के आनुं साधन औषध छे, छतां पण दरेकने माटे एक ज औषध होई शकतुं नथी, किन्तु देशने, कालने, वयने, व्याधिने अने व्यक्ति विशेषने आश्रीने जुदां जुदां औषधो अपाय छे, तेवी रीते धार्मिक बावतमां पण तमाम दीक्षितोनुं साध्य मोक्ष होय छे, परन्तु व्यक्तिविशेषने आश्रीने साधनोमां कथश्चित् भिन्नता आवश्यक छे । दिगम्बरोने पण एक ज मोक्षमार्ग साध्य छतां दीक्षितोनी आचार-भेद मानवो पडचो छे । जुओ दिगम्बरग्रन्थ मूल्यचार —

सपडिक्रमणो धम्मो पुरिमस्स य पच्छिमस्स य जिणस्स ।

अपराधे पडिक्रमणं मज्झिमयाणं जिणवराणं ॥ ६२६ ॥

[सप्रतिक्रमणो धर्मः पूर्वस्य च पश्चिमस्य च जिनस्य ।

अपराधे प्रतिक्रमणं मध्यमानां जिनवराणाम् ॥ ६२६ ॥]

जावेदु अप्पणो वा अण्णदरे वा भवे अदीचारो ।

तावेदु पडिक्रमणं मज्झियमाणं जिणवराणं ॥ ६२७ ॥

[यस्मिन् आत्मनो वा अन्यतरस्य वा भवेदतीचारः ।

तस्मिन् प्रतिक्रमणं मध्यमानां जिनवराणाम् ॥ ६२७ ॥]

ईर्यागोयरसुमिणादिसव्वमाचरदु मा व आचरदु ।

पुरिमचरिमादु सव्वे सव्वं णियमा पडिक्रमंदि ॥ ६२८ ॥

[ईर्यागोचरस्वप्नादि सर्वमाचरतु मा वा आचरतु ।

पूर्वे चरमे तु सर्वे सर्वान् नियमान् प्रतिक्रमन्ते ॥ ६२९ ॥]

भावार्थ — प्रथम तीर्थंकर ऋषभदेव प्रभुना तथा चरम तीर्थंकर महावीर प्रभुना तीर्थमां मुनिओनो सप्रतिक्रमण धर्म छे अने मध्यम बावीश जिनना तीर्थमां अपराध लाग्यो होय त्यारे प्रतिक्रमण करवुं, हमेशां नहि, तेवा प्रकारनो धर्म छे । ६२६ ।

जे व्रतमां पोताने अथवा अन्यने अतीचार लाग्यो होय, ते व्रतनी बाबतमां मध्यम जिनना तीर्थमां मुनिने प्रतिक्रमण होय छे । ६२७ ।

ऋषभदेव भगवान् तथा महावीर भगवानना तीर्थना मुनिओने, ईर्या, गोचरी तथा स्वप्नादिकथी थता अतीचारो लाग्या हो अथवा न लाग्या हो, परन्तु प्रतिक्रमण वखते दरेक मुनिओ तमाम प्रतिक्रमणना पाठ बोलीने प्रतिक्रमण करे । ६२८ ।

आ सिवाय पण प्रथम तथा चरम जिनना साधुओने पांच महाव्रत, त्यारे मध्यम जिनना साधुने चार महाव्रत होय छे; प्रथम तथा चरम जिनना साधुओने छेदोपस्थापनीय चारित्र होय त्यारे मध्यम जिनना साधुओने ते होतुं नथी ।

आ तो निदर्शन मात्र छे । आ सिवाय पण अनेक बाबतमां दिगम्बर दर्शनने पण भिन्नता मानवी पडी छे । आ वात जो दिगम्बर लेखके विचारी होत तो आ आक्षेप-भूमिकामां उतरवानी जरूरत पडत नहि । अस्तु ।

हवे लेखकना लेखथी सूचित बीजी बाबत 'अवस्थाना कारणे पण आहारा-दिकना आचरणमां भेद न होय' ते विचारिये —

आना जवाबमां जणाववानुं जे अवस्था विशेष न होय तो पण एक वार आहार तो दिगम्बर दर्शन पण मान्य राखे छे । हवे आ एक वार कराता आहारने माटे पूछवामां आवे छे के आ एक वार करातो आहार धर्मनो नाशक छे अथवा तो धर्मनो पोषक छे ? धर्मनो नाशक छे एम तो दिगम्बरो नहि ज कही शके, कारण के एम मानवामां दीक्षाना दिवसथी ज अणशणनी आपत्ति थई जशे, अने तदुपरान्त एक वार पण आहार मुनिओने करवो न कल्पे आतुं शास्त्रीय निषेध वाक्य बताववुं पडशे, अने ते मळी शके तेम नथी, एटलुं ज नहि परन्तु उलटा एक वारनां विधानो मळशे । कदाच एम कहेवामां आवे के एक वार जे आहार ते धर्मनो पोषक छे -तो आ वातमां पण प्रश्न थशे के शाथी ? आना प्रत्युत्तरमां जणाववुं पडशे के—मुक्तिनुं साधन धर्म छे, धर्मनुं साधन शरीर छे अने शरीरनुं साधन आहार छे; आ रीते परम्परया धर्मनुं साधन होवाथी एक वार करातो आहार धर्मनो पोषक छे । त्यारे सारांश ए आव्यो के शरीर सिवाय धर्म थई शकतो नथी माटे ते शरीरने टकावी राखवा आहार लेवो ते धर्मनो पोषक छे । हवे अवस्था—विशेषमां एक वारना आहारथी शरीरनो टकाव न थतो होय त्यारे बे वार पण आहार करी शरीरने टकावी धर्म साधवो के बे वार आहार नहि करतां शरीरने शिथील करी धर्म साधना जाता करवी ? बुद्धिमानने कहेवुं पडशे के आवी अवस्था—विशेषमां बे वार आहार करीने पण शरीर टकावी धर्म साधवो ।

કદાચ દિગમ્બર લેસ્વક સાહસ કરીને વાદની સ્વાત્તર ઇમ પળ કબુલ કરી લે કે મહે શરીર શિથીલ થાય તો થવા ઘો, ધર્મસાધનપણું જાય તો જવા ઘો, પળ બે વાર તો આહાર ન જ કરવો, તો આ વાત પળ લેસ્વકની વ્યાજબી નથી, કારણકે જો શરીરની શિથીલતા થવા દેવી અને તેને અંગે ધર્મસાધનતાને જાતી કરવી આ વાત જો ઇષ્ટ છે તો પછી ઇક વાર પળ આહાર શા માટે કરવો જોઈએ? ઇક વાર આહાર નહિ કરવામાં જે દોષો સમાયેલા છે તેવા દોષો અવસ્થા-વિશેષે બે વાર આહાર નહિ કરવામાં પળ સમાયેલા છે । તે દોષને ટાઢવા ઇક વાર આહાર લેવો જો ઇષ્ટ છે તો પછી તેવા દોષો ટાઢવા બે વાર આહાર લેવો કેમ ઇષ્ટ નથી? જો બે વારવાલા સ્થલમાં તેવા દોષ રહેવા દેવા છે તો પછી ઇક વારવાલા સ્થલમાં પળ કેમ ન રહેવા દેવા? યુક્તિ બન્ને સ્થલમાં સમાન છે, છતાં ઇક ઠેકાણે માનવું અને બીજે ઠેકાણે ન માનવું એ તો કેવલ આગ્રહ દૃષ્ટિને જ આભારી છે ।

વઢી અવસ્થાવિશેષમાં આહારાદિ આચરણાની ભિન્નતા ન હોઈ શકે આવી દિગમ્બર લેસ્વકની માન્યતા, તેમનાં દિગમ્બરશાલ્હો પળ માન્ય રાસવી શકે તેમ નથી, કારણકે—ગોચરી વહોરીને પોતાના સ્થાનમાં ન લાવવી, વલ્લ પાત્ર ન રાસવાં, ગૃહસ્થને ત્યાં જ હાથમાં ગોચરી વાપરવી, વગેરે દિગમ્બરશાલ્લ પ્રતિપાદિત છતાં પળ તે જ દિગમ્બરશાલ્હો અવસ્થા-વિશેષમાં પાત્ર, પાત્રબન્ધન વગેરે રાસવા, ગૃહસ્થને ત્યાંથી ગોચરી લાવવી, પોતાના સ્થાનમાં મુનિને વપરાવવી વગેરે જળાવે છે, તો પછી અવસ્થાવિશેષે પળ બે વાર આહાર કરવાનું ન માનવું એ ક્યાંનો ન્યાય ?

(અપૂર્ણ)

(પૃષ્ઠ ૪૭૮નું અનુસંધાન)

શાય તેમ નથી, કેમકે સામાન્ય રીતે કોઈ પણ શુભુકાણાવાળો જીવ આ ભવમાં મોક્ષ પામી ન જ શકે અને ભવિષ્યના ભવમાં મરણુ જરૂર કરે એવું દિગમ્બરભાઈ એથી કહી શકાય તેમ નથી, તો પછી શું તે બધાએને દિગમ્બર ભાઈએ દેવ તરીકે માનવા તૈયાર છે? આ વાત કોઈ દિવસ દિગમ્બર ભાઈએ કબુલ કરી શકે તેમ નથી એટલે એકબુ' થયું કે મરણુ દોષને અભાવ અસંભવિત જ છે અને મરણુને દોષ માની તેના અભાવમાં જ દેવત્વ માનવું એ કેવળ અસાન દશા છે, જેવી રીતે ઉપર જણાવેલા દોષોમાં દિગમ્બરોની વ્યવસ્થાહીનતા છે તેવી જ રીતે તેમના માનેલા બીજા દોષોમાં પણ કેવી વ્યવસ્થાહીનતા છે તે આપણે હવે પછી જોઈશું. (અપૂર્ણ)

ચંપાપુરી મહિમા

લેખક
આચાર્ય મહારાજ શ્રીમદ્ વિજયપદ્મસૂરિજી

ચંપાપુરી નગરીમાં
બનેલી કેટલીક
ધાર્મિક ઘટનાઓનું
સંક્ષિપ્ત વર્ણન

(ગતાંકથી પૂર્ણ)

ચંદનબાલાનું પ્રભુ શ્રી મહાવીરને દાન :

રાજા દધિવાહનની પુત્રી ચંદનબાલાનો જન્મ પણ આ પ્રસ્તુત નગરીમાં થયો હતો. જે ચંદનબાલાએ કૌશાંબી નગરીમાં પ્રભુ શ્રી મહાવીર દેવને, પાંચ મહિના અને પચીસ દિવસ સુધીની ઘોર તપશ્ચર્યાના અંતે, સૂપડાના ખૂણામાં રહેલા અડદના બાકલા બહોરાવી, પ્રભુનો દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ અને ભાવને અનુસરતો અભિગ્રહ પૂર્યો હતો. ચંદનબાલાને સંયમની પ્રાપ્તિ અને કેવલજ્ઞાનનો લાભ; એ એમાં બીજાં કારણોમાં મૂલ કારણુ આ દાન જ છે.

પ્રભુ શ્રી મહાવીરદેવનું ચતુર્માસ :

પ્રભુ શ્રી મહાવીરદેવે દીક્ષાના દિવસથી માંડીને ૭૨ વર્ષની ઉંમરમાં ૪૨ ચોમાસાં જુદા જુદા સ્થળે કર્યાં, તેમાં આ શ્રી ચંપાપુરીનું પણ નામ આવે છે. જુઓ—૧ અસ્થિક ગ્રામમાં, ૩ પૃથ્થચંપાસહિત ચંપાપુરીમાં, ૧૨ વૈશાલી નગરી અને વાણિજ્ય ગ્રામમાં, ૧૪ નાલંદા અને રાજગૃહ નગરમાં, ૬ મિથિલા નગરીમાં, ૨ ભદ્રિકા નગરીમાં, ૧ આલંબિકા નગરીમાં, ૧ પ્રણીતભૂમિમાં, ૧ શ્રાવસ્તિ નગરીમાં અને ૧ મધ્યમ અપાપા નગરીમાં.

રાજા કોણિકનેા ચંપાપુરી સાથે સંબંધ :

રાજા કોણિકનું બીજું નામ અશોકચંદ્ર હતું. પિતા શ્રેણિકના મરણ નિમિત્તે ઘણો દીલગીર થવાથી તેણે રાજગૃહીની રાજધાની ફેરવી પાછળથી (પિતાના મરણ બાદ) આ શ્રી ચંપાનગરીને રાજધાની બનાવી હતી. સંભવ છે કે—અહીં સુંદર ચંપકવૃક્ષો વધારે પ્રમાણમાં હોવાથી આ નગરી ચંપાનગરીના નામથી પ્રસિદ્ધિ પામી હોય. સૂત્રોમાં પણ અનેક સ્થળે શ્રી સુધર્માસ્વામીની વાચનાના પ્રસંગમાં, રાજા કોણિકનું અને ચંપા-નગરીનું વર્ણન આવે છે.

દાનેશ્વરી રાજા કર્ણુની નગરી :

પાંદુ રાજાના વંશમાં થયેલ, મહાદાનેશ્વરી શ્રી કર્ણુરાજા પણ પૂર્વે આ નગરીમાં રાજ્ય કરતા હતા. તેમણે તૈયાર કરાવેલી શૃંગાર ચતુરિકા (શૃંગારચોરી) વગેરે ઉત્તમ પદાર્થો (સ્થાનો) હાલ પણ નગરીની શોભામાં વધારો કરી રહ્યાં છે. શાસ્ત્રોમાં જેમ યુદ્ધવીર તરીકે રામ, દયાવીર તરીકે શ્રી શાંતિનાથ ભગવાન અને તપોવીર તરીકે શ્રી ઋષભદેવ, આદિનાં નામો પ્રસિદ્ધ છે, તેમ દાનવીરમાં કર્ણુ રાજાનું નામ પહેલે નંબરે આવે છે.

સુદર્શન શેઠના શીલનું માહાત્મ્ય :

આ નગરીના રાજા દધિવાહનને અક્ષયા નામની રાણી હતી. તે નિર્મલ સમ્ય-ગ્દષ્ટિ શેઠ સુદર્શનનું ભવ્ય રૂપ જોઈ મોહિત થઈ, અને શેઠને ચલાયમાન કરવાને ઘણો પ્રયત્ન કર્યો, છતાં જ્યારે નિષ્ફલ નીવડી ત્યારે તેણે ક્રોધમાં આવી શેઠને આળ દીધું કે “આ સુદર્શન દુરાચારી-છે.” રાજાને ખબર પડતાં તેણે શેઠને શળા ઉપર ચઢાવવા

સિપાઈઓને હુકમ કર્યો. પરસ્ત્રી-સહોદર સુદર્શન શેડનો અડગ શીલગુણ જોઈને ખૂશી થયેલી ગુણાનુરાગિણી શાસનની અધિષ્ઠાયકદેવીએ શૂળીનું સુવર્ણ સિદ્ધાસન બનાવ્યું. જેમ સિપાઈઓ તરવારનો ધા કરે, તેમ તે ધા દેવતાની સહાયથી ફૂલની માલારૂપ થઈ ગય.

મહાશ્રાવક શ્રી કામદેવની જન્મભૂમિ :

અગિયાર અંગમાંના સાતમા શ્રી ઉપાશક દશાંગ સૂત્રમાં પ્રભુ શ્રી મહાવીરના અગિયારે શ્રાવકાનું વર્ણન કરેલું છે, તેમાં કામદેવ શ્રાવકની જન્મભૂમિ આ શ્રી ચંપા નગરી કહી છે. મહાશ્રાવક કામદેવ ૧૮ કરોડ સોનૈયાના સ્વામી હતા તેમને દશ હજાર ગાયોનું એક ગોકુલ થાય તેવાં છ ગોકુલ હતાં. તેમને ભદ્રા નામની સ્ત્રી હતી. તેમણે શ્રાવકની ૧૧ અગિયારે પ્રતિમાઓ વહન કરી હતી. દેવતાઈ ઉપસર્ગોના પ્રસંગે પણ ધર્મારાધનમાં અડગ રહેનાર આ શ્રી કામદેવ શ્રાવક ૨૦ વર્ષ સુધી બાર વ્રતમય દેશવિરતિ ધર્મને આરાધી ઊંચે એક મહિનાનું અનશન કરી સૌધર્મ દેવલોકના અર્ણવિમાનમાં ચાર પદ્યોપમના આયુષ્યવાલા દેવ થયા.

શ્રી મનક મુનિનું દીક્ષાસ્થાન પણ આ જ નગરી :

છ શ્રુત કેવલિમાં પ્રસિદ્ધ, ચઉદ પૂર્વધર શ્રી શય્યમ્ભવસૂરિ મહારાજે રાજગૃહ નગરથી આવેલા પોતાના પૂર્વાવસ્થાના પુત્ર મનકને અહીં દીક્ષા આપી હતી. ત્યારબાદ આચાર્ય મહારાજે શ્રુત જ્ઞાનના બલથી પુત્રનું આયુષ્ય છ મહિનાનું બાલ્યું. તેને ભણવા માટે દષ્ટિવાદના ભેદરૂપ પૂર્વગતમાંથી શ્રી દશવૈકલિકસૂત્રનો ઉદ્ધાર કર્યો.

જીવંતસ્વામીની પ્રતિમાનો ભરાવનાર કુમારનંદી :

આ શ્રી ચંપાનગરીનો રહીશ કુમારનંદી નામનો સોની ઘણો ધનાઢય હતો. તે પ્રયત્ન કામવાસનાની પરાધીનતાને લઈને અગ્નિમાં પડી મરીને પંચશલનો અધિપતિ થયો. તેને બારમા અચ્યુત સ્વર્ગવાસિ મિત્રદેવે સમગ્રવી સન-માર્ગ પમાડવો. એટલે દેવના કહેવાથી તેણે ચંદનમય શ્રી મહાવીરદેવ (જીવંતસ્વામી) ની પ્રતિમા ભરાવી.

બીજી કેટલીક વિશેષતાઓ :

આ જ નગરીના પૂર્વભદ્ર એત્યમાં પ્રભુશ્રી મહાવીરદેવે કહ્યું હતું કે સ્વલગ્નિધથી જે ભવ્ય જીવ અષ્ટાપદની યાત્રા કરે, તે તે જ ભવમાં મુક્તિપદ પામે. પ્રભુ શ્રી મહાવીર દેવના પાલિત નામના શ્રાવકની પણ જન્મભૂમિ આ નગરી હતી. આ નગરીના રહીશ સુનંદા નામના શ્રાવકે મુનિના દુર્ગંધમય શરીરની અતિ નિંદા કરવાથી અશુભ ચીકણાં કર્મે બાંધ્યાં. અંતિમ કાલે મરીને તે એક શેડના પુત્રપણે ઉપજે છે. કાલાન્તરે મુનિ-નિંદાથી બાંધેલ કર્મે ઉદ્ધયમાં આવવાથી તેનું શરીર દુર્ગંધમય થઈ જાય છે. કૌશિકાર્યના શિષ્ય-અંગર્ધિ-અને રૂદ્રક મુનિના અભ્યાખ્યાનની અને સુગ્રત-પ્રિયંગુ આદિની વર્ણન ઘટનાઓ પણ આ શ્રી ચંપાનગરીમાં બની હતી.

એ પ્રમાણે ભવ્યજીવો ઉત્તમ તીર્થંકર આદિ પૂજ્ય મહાનુભાવોની ચરણ-રજની પવિત્ર બનેલી, પરમ કલ્યાણક ભૂમિ આ શ્રી ચંપાપુરીની ખીના બાણી, અહીં થયેલા શિલાદિ ગુણધારક જીવોએ આરાધેલા મોક્ષમાર્ગમાં પોતાના આત્માને જોડી રાગદ્વેષના ભાવ બંધન તોડી પરમાનન્દ સિદ્ધિ સુખને પામે ! એ જ હાર્દક ભાવના !

૧. આનું વિશેષ સ્વરૂપ-શ્રી પંચાશક શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે.

હસ્તલિખિત પ્રતિઓ અને સૂચીપત્રો

લેખક:—પ્રો. હીરાલાલ રસિકદાસ કાપડિયા, એમ. એ.

(ગત્તાંકથી પૂર્ણ)

સૂચીપત્રો (ચાલુ)

પ્રાથમિક તૈયારી—વર્ણનાત્મક સૂચીપત્ર તૈયાર કરતાં પહેલાં કેટલીક બાબતો ધ્યાનમાં રાખવા જેવી છે. સૌથી પ્રથમ તે એની ભૂમિકાકાર્પે (card index) તૈયાર કરાવી જેઈએ અને એમાંનાં બધાં કાર્ડ અકારાદિ ક્રમ પ્રમાણે ગોઠવવાં જેઈએ. તેમાં પણ સૌથી પ્રથમ મૂળ ગ્રંથો, ત્યારપછી એ ગ્રંથો અને તેનું સાલવાર વિવરણાત્મક સાહિત્ય, પછી એકલાં વિવરણાદિ એ પ્રમાણે ક્રમ^૧ રાખવો જેઈએ. આ બધું તૈયાર થયા પછી મૂળ ગ્રંથની જેટલી હસ્તલિખિત પ્રતિઓ હોય તે સામે રાખીને આરંભિક અને પ્રાંતિક વિભાગ સિવાયની બધી વિગતો એકેક વર્ણનાત્મક પત્ર (descriptive sheet) પર નોંધી લેવાવી જેઈએ. તેમ કરતી વેળા વિશેષતઃ શુદ્ધ પ્રતિ કઈ છે તે તરફ થોડુંક ધ્યાન અપાય અને તેની એક બાબુ પર નોંધ કરી રખાય તો કાર્ય વધારે સફળ નીવડે. જે પ્રતિ સૌથી વધારે શુદ્ધ જણાતી હોય તેને પ્રથમ સ્થાન આપી તેમાંથી આરંભ અને અંતને લગતું જેટલું લખવું યોગ્ય જણાય તેટલું લખી કોઈ હોંશિયાર માણસને સાથે રાખી એ મેળવી જવું. ત્યારપછી એ જ ગ્રંથને લગતી બીજી બધી પ્રતિઓમાંથી પ્રથમ પ્રતિની શાખ આપી તેનો પ્રારંભિક અને અંતિમ વિભાગ પૂરા કરવો. અલગત પ્રારંભમાં તેમજ અંતમાં નકલ કરનારાએ જે કંઈ લખ્યું હોય તેની પણ યથાસ્થાન નોંધ લેવાવી જેઈએ. એને નકામું ગણી છોડી દેવું નહિ, કેમકે એ પણ ઉપયોગી વસ્તુ છે.

પ્રતિના કદ વગેરેની નોંધ—આપણે વર્ણનાત્મક સૂચીપત્રની વિગતો વિષે થોડાક ઊંડા ઉતરીને વિચાર કરવું તો જણાશે કે પ્રતિના કદ માટે એ પદ્ધતિઓ અનુસારાતી જોવાય છે. કેટલાક પ્રતિના કાગળનું ક્ષેત્રફળ રજુ કરે છે તો કેટલાક પ્રતિમાં જેટલા ભાગમાં લખાણ હોય તેનું ક્ષેત્રફળ રજુ કરે છે. આમાંથી જેને જે યોગ્ય લાગે તે પદ્ધતિ તે અનુસરે, કેમકે બંને જુદી જુદી રીતે લાભદાયક છે. બંને પદ્ધતિ પ્રમાણે નોંધ લઈ શકાય તો તેના જેવું એકે નહિ. જેમ આ ક્ષેત્રફળની બાબતમાં ભિન્ન ભિન્ન પદ્ધતિ જોવાય છે તેમ વિવરણાદિ યુક્ત કેટલીક પ્રતિઓ માટે નિરનિરાળી પદ્ધતિ જોવાય છે, પરંતુ એ વાત ભૂલવા જેવી નથી કે જે પ્રતિઓ ત્રિપાટી અને પંચપાટી હોય તે પરત્વે લીટી અને અક્ષરની ગણના કરતી વેળા ગમે તો એક જ પદ્ધતિ છેવટ-પર્થત જળવાઈ રહે તેવી ચોક્કસાઈ રાખવી જેઈએ. ત્રિપાટી પ્રતિમાં મૂળ અને ટીકાની લીટીઓ તેમજ એના અક્ષરોની સંખ્યા જુદી જુદી ગણાવવી. પંચપાટી પ્રતિમાં ટીકાની લીટીઓ ગણવા માટે એ પદ્ધતિઓ જોવાય છે: (૧) મૂળની જમણી કે ડાબી

૧ રૂપરેખાની વિશેષ સમજણ માટે જુઓ ભાંડારકર પ્રાચ્યવિદ્યા સંશોધન મંદિર તરફથી પ્રસિદ્ધ થયેલ મારા “ જૈન હસ્તલિખિત પ્રતિઓનું વર્ણનાત્મક સૂચીપત્ર ”ની અનુક્રમણિકા.

બાલુ જે લખાણ હોય તેની લીટી અને તદ્દગત અક્ષરો નોંધવાની અને (૨) મૂળની ઉપર નીચે કેટલી લીટીઓ છે અને તેમાં કેટલા અક્ષર આવે છે તેની નોંધ લેવાની. આ પ્રમાણેની અને પદ્ધતિઓનો ઉપયોગ કરી નોંધ કરાય તો તે વધારે અનુકૂળ થઈ પડે છે. ટપ્પાવાળા પ્રતિઓમાં કેટલીકવાર ટપ્પો એવી રીતે મૂળની એક જ લીટી ઉપર લખાયેલો હોય છે કે તેની લીટી કે તદ્દગત અક્ષરોની સંખ્યા દર્શાવવાથી કરી શકાય નથી. એવી વખતે એ દર્શાવવાનો મોહ રાખવો ઉચિત નથી, પરંતુ સામાન્ય રીતે મૂળની એકેક લીટી ઉપર ટપ્પાની એકેક લીટી લખાયેલી હોય એવી પ્રતિઓ માટે ટપ્પાની લીટી અને તદ્દગત અક્ષરોની સંખ્યાની નોંધ કરવામાં મુશ્કેલી નથી એટલે તે કામ થવું જોઈએ.

વર્ણનમાં આપવા લાયક વિગતો—‘વર્ણન’ એ શીર્ષક હેઠળ શું શું લખવું તે સૂચીપત્ર તૈયાર કરનારની મનોદશા ઉપર અવલંબિત છે, તેમ છતાં એ સંબંધમાં નીચે મુજબનો સામાન્ય નિર્દેશ થઈ શકે :

જે સાધન ઉપર પ્રતિ લખાયેલી હોય તેનું ડુંકમાં વર્ણન. જેમકે કાગળ પર લખાયેલી હોય તો તે કાગળ સ્વદેશી છે કે કેમ, જાડો છે કે પાતળો, ટકાઉ છે કે નહિ, લીસો છે કે ખડખડો, સફેદ છે કે અન્ય કોઈ રંગનો ઇત્યાદિ. ત્યારબાદ એ પ્રતિ કઈ લિપિમાં લખાયેલી છે તેની સ્પષ્ટ નોંધ થવી ધટે. સામાન્ય રીતે આપણી જૈન પ્રતિઓ દેવનાગરીને મોટે ભાગે મળતી આવતી જૈન લિપિમાં લખાયેલી જોવાય છે. એમાં પૃથ્-માત્રા (પડીમાત્ર) છે કે નહિ અને હોય તો ફવચિત તેમ છે કે મોટે ભાગે તેમ છે એ બાબત પણ નોંધાવી ધટે. ત્યારપછી દસ્કત કેવા છે;—મોટા સારા સહેલાઈથી વાંચી શકાય તેવા કે એથી વિપરીત કે અન્ય પ્રકારના તેની નોંધ લેવાવી જોઈએ. લખાણની અને બાલુઓ તેમજ પ્રતિના પાનાની કારણ રેખાંકિત હોય તો તેની અથવા તેને સુશોભિત બનાવવા માટે જે પ્રયાસ થયો હોય તો તેની નોંધ કરાવી જોઈએ. પ્રતિનાં પાનાંની સંખ્યા ક્યાં અને કેવી રીતે નોંધી છે તે વિગત આના પછી દાખલ કરાય. ઘણે ભાગે તો એક જ બાલુ ચાલુ અંકો આપેલા હોય છે. કેટલીકવાર બીજી જાતના પણ અંકો જોવાય છે. નિરંક તેમજ સાંક પાનાંને શણગારેલાં હોય તો તેનો ઉલ્લેખ થવો ધટે. પહેલું, છેલ્લું કે અન્ય કોઈ પાનું કારું હોય તો તેની નોંધ કરાવી જોઈએ. પ્રતિના પ્રારંભમાં કે અંતમાં કેટલીકવાર તદ્દન કારા કાગળ જોવાય છે એની સંખ્યા પ્રતિનાં પાનાંની સંખ્યા સાથે, પરંતુ જુદી નોંધાવી યોગ્ય સમજન્ય છે. રાતી ખડી કે હડતાલ વપરાયેલ છે કે નહિ એ વિષે પણ નોંધ થવી જોઈએ. અંતમાં પ્રતિની સ્થિતિ કેવી છે તેને લગતી માહિતી આપી અંથ પૂર્ણ છે કે અપૂર્ણ તેનો નિર્દેશ કરવો. સાથે સાથે જે અંથાગ્ર નોંધાયેલ હોય તો તેનો પણ ઉલ્લેખ કરવો. જે અંથ અપૂર્ણ હોય તો તે ક્યાં સુધી પૂર્ણ છે તેની સમજ પડે તે માટે યોગ્ય ઉલ્લેખ કરવો. એક જ હસ્તલિખિત પ્રતિમાં કેટલીકવાર એક કરતાં વધારે અંથો હોય છે તો તેવી પરિસ્થિતિમાં કમવાર તે તે અંથોનો નિર્દેશ કરતી વેળા તે ક્યા પાને શરૂ થઈ ક્યા પાને પૂર્ણ થાય છે તેનો સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ કરવો. જે અંથનું વર્ણન ચાલવું હોય તે અંથમાં અધ્યાય, અધિકાર ઇત્યાદિરૂપે વિભાગો હોય તો તે દરેક વિભાગની જુદી જુદી પૃથ્સંખ્યા દર્શાવવી જોઈએ. જે પઘાત્મક અંથ હોય તો તેમ કરતી વેળા સાથે સાથે પઘસંખ્યા

પણ અપાય તો સારું. જો અંથ કચારે રચાયો એ વિષે પ્રતિમાં ઉલ્લેખ હોય તો વર્ણનને લગતી હકિકતોમાં તેનો પણ સમાવેશ કરાવો જોઈએ.

સાલ—પ્રતિ કચારે લખવામાં આવી તે વિષે હમેશાં પ્રતિમાં ઉલ્લેખ હોતો નથી. એવે વખતે પ્રતિ કેટલી પ્રાચીન જણાય છે તેનો આનુમાનિક ઉલ્લેખ થવો ઘટે. એ ઉલ્લેખ કોઈક વેળા ખોટો પણ નીવડે છે, પરંતુ તેની ખાસ ફિકર કરવા જેવું નથી, કેમકે આવા ઉલ્લેખનું પણ મહત્ત્વ છે. કોઈકવાર એક જ પ્રતિમાં અન્યાન્ય અંથો હોય તો એ પ્રતિ કઇ સાલમાં લખાઈ તે વિષેનો ઉલ્લેખ છેલ્લા અંથમાં જોવાય છે, પરંતુ એની પૂર્વે જો એ પ્રતિના અંથનું વર્ણન આવતું હોય તો ત્યાં એની સાલ જરૂર નોંધવી અને અંતિમ અંથની સાખ રજુ કરવી. કર્તા વિષે નોંધ લેતાં અંથમાં જો યુરુપરંપરા સૂચવાઈ હોય તો તત્પુસ્તક ઉલ્લેખ થાય તો સારું. મૂળ અને વિવરણ બંનેના કર્તાની જુદી જુદી નોંધ લેવી.

વિષય—અંથમાં શું આવે છે એની સમજ પડે તેવી રીતે વિષયનો ઉલ્લેખ કરવો જોઈએ. ઐકાદિ સાહિત્ય સાથે તુલના થઈ શકે એમ હોય તો તેમ જરૂર કરવું.

પ્રારંભ અને અંત—આ બે વિષે આગળ કહેવાઈ ગયું છે તેમ છતાં અહીં એ ઉમેરવું આવશ્યક જણાય છે કે પુષ્પિકા કે પ્રશસ્તિ હોય તો ‘વર્ણન’ માં તેની નોંધ કરાવી જોઈએ.

અહીં એ વાત પણ સૂચવવી આવશ્યક સમજાય છે કે પ્રારંભ કે અંતનો ભાગ રજુ કરતી વેળા અશુદ્ધિઓ જેવી ને તેવી રહેવા દેવી. જો શુદ્ધિ સૂચવવી હોય તો તે શુદ્ધિ કૌંસમાં આપવી, પરંતુ અશુદ્ધ ભાગને બદલે શુદ્ધ ભાગ રજુ ન કરવો, કેમકે એથી નુકસાન થાય છે. ખાસ કરીને એ અંથનું સંપાદન કાર્ય કરનાર એથી ઉધે માર્ગે દોરાય છે. પ્રતિને શુદ્ધ સમજી તે મગાવે અને પછી એ તો અશુદ્ધ નીકળે એટલે એનો લીધેલો પરિશ્રમ નિષ્ફળ જાય. વળી કોઈક વાર સૂચવેલ શુદ્ધિ સમુચિત ન પણ નીકળે. આથી પ્રતિમાં જેવું લખાણ હોય તેવું જ રજુ થવું જોઈએ. એમાં જરા પણ ઘાલમેલ ન થવી જોઈએ.

પરિશિષ્ટો—વર્ણનાત્મક સૂચીપત્રમાં તદ્દગત હસ્તલિખિત પ્રતિઓની વિશેષતાને વ્યક્ત કરનારાં અનેકવિધ પરિશિષ્ટો અપાવાં જોઈએ. સૂચીપત્ર બે રીતે તૈયાર કરાય છે. (૧) પ્રતિઓનું વિષયવાર વર્ગીકરણ કરીને અને (૨) તેમ કર્યા વિના. વિષયવાર પ્રતિઓ ચૂંટી કાઢીને સૂચીપત્ર તૈયાર કરાયું હોય, કે જેમ કરવું વધારે લાભ દાયક છે, તો અંતમાં અકારાદિ ક્રમ પૂર્વક પ્રતિઓના ઉલ્લેખરૂપ પ્રથમ પરિશિષ્ટ અપાવું જોઈએ. જો વિષયવાર વર્ગીકરણ કર્યા વિના અકારાદિ ક્રમે પ્રતિઓનું વર્ણનાત્મક સૂચીપત્ર કરાયું હોય તો પ્રથમ પરિશિષ્ટ તરીકે વિષય વાર પૃથક્કરણ સૂચવનાર પરિશિષ્ટ અપાવું જોઈએ; પછીનાં પરિશિષ્ટો તો બંને પદ્ધતિઓને સરખાં લાગુ પડે છે. એટલે કે ખીજ પરિશિષ્ટ તરીકે અંથકારોનો અકારાદિક્રમ પ્રમાણે નિર્દેશ થવો ઘટે. ત્રીજા પરિશિષ્ટ તરીકે ભાષા પ્રમાણે પ્રતિઓનો પૃથક્ ઉલ્લેખ કરાવો જોઈએ. આ પ્રમાણેનાં ત્રણ મુખ્ય પરિશિષ્ટો ઉપરાંત ગૌણ પરિશિષ્ટરૂપે સચિત્ર પ્રતિઓનો નિર્દેશ, કર્તાએ પોતે લખેલાનો નિર્દેશ, હસ્તલિખિત પ્રતિઓના પ્રકારની દૃષ્ટિએ વહેંચણી, એનો સાલવાર

ઉલ્લેખ, સાલો અને તે સાથે સંબંધ ધરાવતી પ્રતિઓનો ક્રમસર નિર્દેશ, લેખકોનાં નામો, લખાવનારનાં નામો, વિવિધ સ્થળોનાં નામો, લેખનનો ઉદ્દેશ જેમને પ્રતિ ભેટ અપાઈ હોય તેમનાં મુખ્યારક નામો, માલીકોનાં નામો વગેરે પરિશિષ્ટોમાંથી જેટલાં આપવાં આવશ્યક ગણાય તેટલાં આપી વર્ણનાત્મક સૂચીપત્રનાં મહત્ત્વ ઉપર પ્રકાશ પાડવો જોઈ એ.

વિશેષમાં કાઈ હસ્તલિખિત પ્રતિ એકદમ ગ્રીણા અક્ષરે કે બહુ મોટા અક્ષરે લખાયેલી હોય તો તેના એકાદ પાનાની પ્રતિકૃતિ અપાય તેવો પ્રબંધ થવો ઘટે. એવી રીતે પ્રતિઓની જે ખાસ વિશિષ્ટતાઓ જગત્ સમક્ષ મૂકવા જેવી હોય તે પ્રતિકૃતિરૂપે રજુ થવી ઘટે.

અંતમાં, આ લેખ પૂર્ણ કરું તે પૂર્વે હસ્તલિખિત પ્રતિ સાથે સંબંધ ધરાવતી એ ખાખતોનો નિર્દેશ કરું છું :—

છ — હસ્તલિખિત પ્રતિમાં સમગ્ર લખાણ કે એનો અમુક અંશ પૂર્ણ થતાં લલિયા પુષ્પિકા તરીકે છ કે એવું કંઈક લખે છે. **નૈષધીયચરિત્ર** (સ. ૧૦, શ્લો. ૮૬)—ગત વૃત્તિસમાસિલિપિ નો અર્થ છ છે એમ એ મહાકાવ્યના વૃત્તિકાર **નારાયણ** સૂચવે છે. એ મહાકાવ્ય (સ. ૧૬, શ્લો. ૯૮) માંના સમાસલિપિનો અર્થ એ જ છે એમ **નૈષધ** ચરિત્રમાં અંગ્રેજી ટિપ્પણુ^૧ (પૃ. ૫૬૯) માં ઉલ્લેખ છે. એ સંબંધમાં **નારાયણ** નીચે મુજબનો નિર્દેશ કરે છે :—

“સમાસિસૂચિકયા છકારરૂપપુષ્પિકારૂપયા...પ્રત્યલેખનસમાસિપત્રે સમાસિસૂચકં છકારાદિ વતુલમક્ષરં ક્રિયતે.”

અનર્ધરાધવ (સ. ૬, શ્લો. ૧૦) માં વિખ્ણુના સુદર્શનચક્રને “સકલદાનવ-જીવિતવ્યવિચાસમાસિલિપિ :” તરીકે ઓળખાવેલ છે.

અંધમાન — હસ્તલિખિત પ્રતિના અંતમાં ઘણુંખરું એમાં કેટલા અક્ષરો લખાયેલા છે તેનું માપ સૂચવવામાં આવે છે. બત્રીસ અક્ષરનો એક શ્લોક ગણી અંધાઅંધ, અં. કે અંધસંખ્યા કે એવા ઉલ્લેખ પૂર્વક શ્લોકનો અંક રજુ કરવામાં આવે છે. પ્રો. **બનારસીદાસ** કૃત **અર્ધમાગધી વાચનમાળા** (Ardha-Magadhi Reader) ના ૫૩ મા પૃષ્ઠમાં ૧૧ અંગના અંધ.અ તેમ જ તેની ૫૬ સંખ્યા આપવામાં આવી છે, અસારે જે અંગ જેવડું મળે છે એ રીતે એની ૫૬સંખ્યા દર્શાવતાં એક શ્લોકથી ૧૨ પદ સૂચવાયેલાં છે. એમણે શ્લોકના અર્થમાં ‘અંધ’ શબ્દ વાપરેલો છે.

નાવનીતક નામના વૈદ્યકના અંધ (પૃ. ૨૧૬?)માં અંધાઅનો અંક દ્વારા સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ ન કરતાં ચૂ. રિ: એમ સાંકેતિક અક્ષરો દ્વારા ઉલ્લેખ કરાયેલો છે, અત્ર ચૂ થી ૭૦ અને રિ થી ૫ સમજવાનો છે. આવા અન્ય ઉલ્લેખો મારા જોવા ગળાયવામાં નથી.

આ પ્રમાણે હાલ તુરત તો અત્ર વિરમવામાં આવે છે, કેમકે એ સંબંધમાં વિશેષ માહિતી, મુબઈ વિદ્યાપીઠ તરફથી હાલમાં મને મળેલી “Research grant” દ્વારા નવીન સાધનો પ્રાપ્ત થતાં અપાવાં સંભવ છે.

૧ આ ટિપ્પણુ તેમ જ નૈષધચરિત્રનો અંગ્રેજી અનુવાદ વગેરે **મોતીલાલ બનારસીદાસ**, લાહોર, ઈ. સ. ૧૯૩૪ તરફથી પ્રસિદ્ધ થયેલ છે. અનુવાદાદિના લેખક પ્રિન્સિપાલ કૃષ્ણકાંત હંડિકુઈ Handiqui-એમ. એ. છે.

दिगम्बर शास्त्र कैसे बने ?

लेखक—गुनिराज श्री दर्शनविजयजी

(गतांक से क्रमशः)

प्रकरण १०—स्वामी समन्तभद्रसूरि

सभी श्वेताम्बर पट्टावलियां इस विषय में एकमत हैं कि—

श्रमण भगवान् महावीरस्वामी की पाटपरंपरा में क्रमशः १३ श्री वज्रस्वामी (दूसरे भद्रबाहुस्वामी), १४ श्री वज्रसेन सूरि, १५ श्री चन्द्रसूरि, १६ श्री समन्तभद्र-सूरि और १७ श्री वृद्धदेवसूरि हुए। श्री वृद्धदेवसूरि पूर्ववेदी थे, आप अधिकांश सपरिवार वन में ही रहते थे, अतः आपसे “वनवासी” गच्छ का प्रारम्भ हुआ।

—(पट्टावली समुच्चय, पृ० ४८)

इससे स्पष्ट होता है कि—स्वामी समन्तभद्रजी चन्द्रसूरि, जिनसे चन्द्रकुल का प्रादुर्भाव हुआ है, उनके शिष्य थे। आप चन्द्र कुल के द्वितीय आचार्य और वनवासी गच्छ के आदि आचार्य थे। आपके शिष्य का नाम था देवसूरि और इसी देवसूरि के उपकार करने के लिए आपने देवागमस्तोत्र बनाया था। स्वामी समन्तभद्रजी की ग्रन्थसृष्टि इस प्रकार है:—

१—‘आप्तमीमांसा’ श्लोक-११४, यह “गन्धहस्ति महाभाष्य” नामक अनुपलब्ध ग्रन्थ का मंगलाचरण माना जाता है। महाभाष्य का निर्माण हुआ है या नहीं यह विचारणीय वस्तु है, किन्तु उपलब्ध आप्तमीमांसा अत्युत्तम ग्रन्थ है। ‘आप्तमीमांसा’ का दूसरा नाम है ‘देवागम-स्तोत्र’ सो ठीक है, क्यों कि उस ग्रन्थ का प्रारम्भ “देवागम” शब्द से होता है और सूरिजी के मुख्य शिष्य का नाम भी देवसूरि है। ‘आप्तमीमांसा का निर्माण आ० देवसूरिजी के निमित्त हुआ है यह अर्थ संकलना भी युक्तियुक्त है। २—‘युक्त्यनुशासन’ पद्य-६४। ३—‘जिनस्तुतिशतक’ (जिनशत-कालंकार), पद्य ११६। ४—‘स्वयंभूस्तोत्र’—पद्य-१४३, इस (समन्तभद्र) स्तोत्र ग्रंथ में ३, ४, या ५ पद्यां से बने हुए २४ तीर्थकरों के चैत्यवन्दन (स्तुतिरूप स्तोत्र) हैं। और ५—‘रत्नकरंडक श्रावकाचार’—(रत्नकरंडक उपासकाध्यन), इसमें श्रावक के व्रतों का दिग्दर्शन है। संभव है कि—यह ग्रन्थ दूसरे आ० समन्तभद्र या अन्य

आचार्य की रचना हो और 'कुन्दकुन्द श्रावकाचार' व 'उमास्वातिश्रावकाचार' की तरह आपके नाम पर चढाया गया हो। ६-जीवसिद्धि, ७-तत्त्वानुशासन, ८ प्राकृत-व्याख्यान, ९-प्रमाणपदार्थ, १०-कर्म प्राकृत टीका और गंधहस्ति महाभाष्य, ये अप्राप्य ग्रन्थ भी आचार्य समन्तभद्रसूरि विरचित हैं।

वा० उमास्वातिजी के 'तत्त्वार्थसूत्र' पर आपने 'गन्धहस्ति महाभाष्य' रचा है, जो अनुपलब्ध है, ऐसी दिगंबर ग्रन्थ-विधाताओं की मान्यता है। किन्तु 'तत्त्वार्थसूत्र' के प्राचीन दिगम्बर टीकाकार पूज्यपाद (देवनन्दीजी) और भद्र अकलंकरदेव वगैरह किसीने इस महाभाष्य का अस्तित्व तक बतलाया नहीं है। इतना ही नहीं विक्रम की चौदहवीं शताब्दी के पहिले के किसी भी ग्रन्थ में "महाभाष्य" का इशारा भी नहीं है।

—(पं० सुखलालजी लिखित तत्त्वार्थसूत्र परिचय, गुजराती, पृ० ३७, स्वामी समन्तभद्र-ग्रन्थ परिचय, पृ० २१४-२२०)

इन ग्रन्थों में आप के रचित ग्रन्थ कितने हैं और आपके नांवपर चढे हुए कितने हैं यह जांच करना अत्यावश्यक है।

आपके बहुत से ग्रन्थ सर्वसाधारण हैं। उन पर न श्वेताम्बर दावा कर सकते हैं न दिगम्बर। आपने किसी भी ग्रन्थ में अपने गुरुजी का नाम बताया नहीं है। आ० समन्तभद्रसूरि ने अधिकांश वन में ही निवास किया है, अतः दिगम्बर ग्रन्थकारों ने आपको अपनाया है, साथ साथ में आपके ग्रन्थ भी दिगम्बर शास्त्र के रूप से स्वीकारे गये हैं।

आपके ग्रन्थ, वन में बने और वन में ही रहे। यह ग्रन्थ भण्डार दिगम्बर मुनियों को हस्तगत हुआ। इससे स्वामीजी के ग्रन्थ दिगम्बर समाज में आगमसे माने गये और दिगम्बर आचार्यों ने उनके विवरण भी लिखे। आपके ग्रन्थों का श्वेतांबर समाज में अधिक प्रचार नहीं है।

आपकी 'आप्तमीमांसा' की 'अष्टसहस्री' पर श्वेतांबर न्यायविशारद, न्यायाचार्य महामहोपाध्याय श्री यशोविजयजी महाराज ने ८००० श्लोक प्रमाण टिप्पण बनाया है, इतना ही नहीं वरन उन्होंने दिगम्बर मान्यतानुसार आपको दिगम्बर होने का उल्लेख भी किया है। श्वेतांबर आचार्य कलिकालसर्वज्ञ श्री हेमचन्द्रसूरि व आ० मलयगिरिजी ने स्वामीजी के ग्रन्थ की गवाही दी है। —(स्वामी समन्तभद्र, पृ० ६६-६७)

दिगम्बर साहित्य में स्वामी समन्त के लिये इस प्रकार की विचारणा है :—

आपके गण-शाखा के नाम भिन्न भिन्न लिखे गये हैं, जब कि आप के गुरुजी का नाम बिलकुल गुम कर दिया गया है।

वा० उमास्वातिजी का बलाकपिच्छ शिष्य था और गुणनन्दी प्रशिष्य था।

—(प्रो० हीरालालजी संपादित 'शिला लेख संग्रह' भाग १, शि० नं० ४२, ४३, ४७, ५०)

आ० बलाकपिच्छ के बाद आ० समन्तभद्रसूरि हुए । देखिए :—

एवं महाचार्यपरम्परायां, स्यात्कारमुद्रांकिततत्त्वदीपः ।

भद्रस्समन्तात् गुणतो गणीशस्समंतभद्रोऽजनि वादिसिंहः ॥

— शि० नं० ४०, श्लो० ९, शक सं० १०८५ ।

संमन्तभद्रस्स चिराय जीयात्, वादीभवज्रांकुशमूर्तिजालः ।

यस्य प्रभावात् सकलावनीयं, बन्ध्यासदुर्वाहुकवार्तयोपि ॥

— शि० नं० १०५, श्लो० १७, शक सं० १३२० ।

समन्तभद्रोऽजनि भद्रमूर्तिस्ततः प्रणेता जिनशासनस्य ।

— शि० नं० १०८, श्लोक १४, श० सं० १३५५ ।

आचार्य कौण्डकुन्द के पश्चात् आचार्य समन्तभद्र हुए, ऐसा शि० नं० ५४, श्लोक ६, ७, ८ (शक सं० १०५०) में उल्लिखित है ।

श्रवणवेलगोल शि० नं० ४० [६४] में स्वामीजी को चन्द्रगुप्त, कुन्दकुन्द व उमास्वातिजी के वंशज माना है । —(स्वामी समन्तभद्र, पृ० १३)*

दिगम्बर ग्रन्थों में भिन्न भिन्न शाखावालों ने स्वामी समन्तभद्र को अपनी अपनी शाखा में होना माना है । चौदहवीं शताब्दी के हस्तिमल्ल ने विक्रान्तकौरव में तथा अत्र्यपार्य ने जिनेन्द्रकल्याणाभ्युदय में आपको “ मूलसंघ ” के आचार्य माना है । औरैने नन्दिगण, देशिगण, सेनगण, नन्दिसंघ, द्रमिलसंघ, व अरुगल शाखा का बताया है ।

— (स्वामी समन्तभद्र, पृ० १३, १५, ३४)

दिगम्बर ग्रन्थकार आपको दुवारा दीक्षित, महावादी, पदार्धिक, कलिकालगणधर व भावि तीर्थकर होना बताते हैं । (स्वामी समन्तभद्र, पृ० १३, ६१, १०५, १९२)

आ० समन्तभद्रसूरि के शिवकोटि, सिंहनन्दी और शिवायन शिष्य थे ।

तस्यैव शिष्यशिवाकोटिमूरिस्तपोलतालंबनदेहयष्टिः ।

— शि० नं० १०५, श्लो० १९, शक सं० १३२० तथा कथाग्रन्थ ।

आपके शिष्य सिंहनन्दी हुए — शि० नं० ५४, श्लोक ९ ।

आपके पश्चात् आ० पूज्यपाद हुए । शि० नं० ४०, १०८ ।

आपके शिष्य शिवायन थे । विक्रान्तकौरवीय नाटक ।

* इस प्रकरण में पं० जुगलकिशोरजी मुख्तार के “ स्वामी समन्तभद्र ” का अधिक उपयोग किया गया है । आशा है कि— स्वामीजी के ग्रन्थ पढ़कर और जांच करके भविष्य में और भी प्रकाश डाला जायगा ।

आ० समन्तभद्र के शिष्य शिवायनजी की परंपरा में आ० वीरसेन, आ० जिनसेन, और आ० गुणभद्र हुए हैं, जो सेन शाखा के आचार्य थे। (किन्तु आ० कौण्डकुन्द नंदी संघ के आचार्य माने गये हैं) कथाग्रन्थों से पता चलता है कि — शिवकोटि और शिवायन ये मात्र नामभेद है। — पं० नाथुराम प्रेमीजीकृत “विद्वद्रत्नमाला” पृ० ७.

उपर के प्रमाणों से आ० समन्तभद्रसूरि का दिगम्बरत्व सिद्ध होता नहीं है। जब विपक्ष में आपके गच्छ के लिये विभिन्न कल्पनायें और उन के गुरु का नाम जाहिर करने में मौन आदि दोष स्वडे हैं।

आपका दो दो बार दाक्षित होना मानना और आपके गुरु का नाम नहीं बताना इसमें अवश्य कोई रहस्य होना चाहिए। मुमकिन है कि ऐसा करने में, आप आ० श्री चन्द्रसूरि के शिष्य थे, अधिकतया वनमें रहते थे और आ० देवसूरिजी जिनकी शिष्य-परंपरा आज तक अविच्छिन्न है, उनके गुरु थे; इन सभी बातों को छोपाने की मनशा हो।

आपके ग्रन्थों में दिगम्बरत्व का इशारा भी नहीं मिलता, अतः कतिपय विद्वानों ने आपको दिगम्बर बनाने के लिये “स्वयंभू स्तोत्र” के श्लोक ११५ के “बन्दीभूतवतः” पाठ के अर्थ में ‘मंगलप्राठकीभूतोऽपि नग्नाचार्यरूपेण भवतोऽपि मम’ ऐसी कल्पना उठाकर नग्नता स्थापित करने की कोशिश की है। (स्वामी समन्तभद्र, पृ० ९)। मगर यह कल्पना कदांतक ठीक है उसका विचार स्वयं व्याकरणविद् कर लें।

आपके दिगम्बर होने का इन्कार, और एक मान्यताभेद से भी सिद्ध होता है, जैसे कि—जिनागम के अनुसार सम्यक्त्व पूर्वक ५ अणुव्रत और ७ शिक्षाव्रत (३ गुणव्रत ४ शिक्षाव्रत) ये श्रावक के १२ व्रत हैं। संश्लेषणा का स्वीकार इनसे भिन्न है। तत्त्वार्थसूत्र अ० ७, सूत्र १६—१७ में कुछ क्रम परावर्तन से यही कथन है। ‘रत्नकरंडक श्रावकाचार’ जो आपके नामपर चडा हुआ है, उसमें भी दिग्व्रत, अनर्थदंडव्रत, भोगोपभोगपरिमाण, देशावगासिक, सामायिक, पौषधोपवास और वैयावृत्य (मुनिभक्ति) (मूलाचार, पृ. ५, गाथा १९४) ये ७ शिक्षाव्रत (शीलव्रत) बताये हैं। दिगम्बर पं० आशाधरजी ने सागारधर्मावृत में इसी मान्यता का स्वीकार किया है। स्वामी कार्तिकेयने भी क्रम परावर्तन से इसका ही प्रतिघोष किया है।

किन्तु दिगम्बराचार्य इस (७ शिक्षाव्रत के) विषयमें भेद रखते हैं, क्यों कि उन्हें देशावगासिक और अतिथिसंविभाग व्रत इष्ट नहीं है। इसका कारण स्पष्ट है— वखों को सावध मानने से सामायिक का स्वरूप बदल दिया और असली सामायिक न रहा तो देशावगासिक और पौषध कैसे हो सके? और जब देशावगासिक नाममात्र का रहता है तो फिर उसको श्रावक के व्रत में शामिल करने से क्या लाभ? देशावगासिक

(१० सामायिकरूप) रखना हो तो सबल सामायिक मानना अनिवार्य होता है । और दीक्षित होनेवाले को सबलवस्था में सामायिक न होने से श्रावकधर्म में भी सामायिक नियत नहीं हो सकता ।

बस इसी विचार से देशवगासिकव्रत को उडा दिया । तथा सामायिक और पौषध का स्वरूप बदल दिया । अतिथि-संविभाग करनेवाला श्रावक निर्ग्रथों को (मुनिओं को) अल्प अल्प आहार देते हैं । हरएक घर से अल्प अल्प आहार स्वीकारना यह मुनिओं को गोचरी-माधुकरी वृत्ति का विधि है, इस प्रकार शुद्ध आहार को पाने के लिए मुनिओं को पात्र आदि की आवश्यकता होती है । दिगम्बर आचार्यों ने सिर्फ कमण्डलु की आज्ञा दी, पात्र रखने का निषेध किया । अब अतिथिसंविभाग कैसे हो सके ? परिणामतः उन्होंने अतिथिसंविभाग को उडा कर अतिथिपूजा का नाम दाखल करना ठीक माना । कारण वे देशवगासिक और अतिथिसंविभाग को श्रावक-व्रत मानने में सम्मत नहीं हैं । मगर इस तोड़ जोड़ में सभी दिगम्बर आचार्य एक मत न हो सकें* । १२ व्रतों की संख्यापूर्ति करना अनिवार्य था, इससे उन दोनों के स्थान पर भिन्न भिन्न कल्पना कर नये नये व्रत खड़े कर दिये गये । इस प्रकार दिगम्बरचार्यों का, ७ शिक्षाव्रत के लिए, आ० समन्तभद्र से मतभेद है । देखिये —

आ० कुन्दकुन्द चारित्रप्राभृत में, आ० शिवकोटि रत्नमाला में और आ० देवसेन भावसंग्रह में दिग्परिमाण, अनर्थदंड विरति, भोगोपभोगपरिमाण, सामायिक, पौषध, अतिथिपूजा और संलेषणा इन ७ को शीलव्रत मानते हैं, आ० जिनसेन आदिपुराण पर्व १० में भोगोपभोग के स्थान पर देशवगासिक को दाखिल करते हैं, आ० वसुनन्दी दिग्परिमाण, देशवगासिक, अनर्थदंडविरति, भोगविरति, परिभोगविरति, अतिथिसंविभाग और संलेषणा को शिक्षाव्रत बताते हैं, वे सामायिक और पौषध को उडा देते हैं, जब भोगोपभोग विरति को दोहराते हैं तथा संलेषणा को जोड़ देते हैं ।

यह भेद भी आ० समन्तभद्रसूरि को श्वेताम्बर मानने के पक्ष में है ।

ऐसी स्थिति में आ० स्वामी समन्तभद्रजी को दिगम्बर आचार्य मान लेना कहाँ तक न्याय संगत है ? (क्रमशः)

*...परन्तु उत्तरगुणोनी वावतर्मा दिगम्बरीय सम्प्रदायर्मा जुदी जुरी परंपराओ देखाय छे, कुंदकुंद, उमास्वाति, समन्तभद्र स्वामी, कातिकेय, जिनसेन अने वसुनन्दी आचार्यनी भिन्न भिन्न मान्यताओ छे । आ मतभेदमां क्यांक नामनो, क्यांक क्रमनो, क्यांक संख्यानो अने क्यांक अर्थ-विकासनो फेर छे । ए वधुं विवृत जाणवा इच्छनारे बबू जुगलकिशोरजी सुस्तार लिखित " जैनाचार्यों का शास्त्रभेद " नामक पुस्तक पृ० २१ थी आगळ खमूस वांचवुं घटे ।

— प० सुललालजीनुं तत्त्वार्थसूत्र भाषांतर, पृष्ठ ३२३ ।

મારવાડનું એક પ્રાચીન નગર

બાહડમેરુ

લેખક

મુનિરાજ શ્રી હિમાંશુવિજયજી,
ન્યાય-કાવ્યતીર્થ

રાજધાની સમી રાજગૃહી, અંપાપુરી, તક્ષશિલા વગેરે નગરીઓ આ વાતના બોલતા પુરાવા રૂપ છે. અહીં આપણે આવી જ — જેનો ભૂતકાળ અનેક ભવ્યતાથી ભરેલો છે — એક નગરીનો પરિચય કરીશું.

કરાંચીના શ્રી જૈન સંઘની વિનંતીથી, પૂજ્યપાદ શ્રી વિદ્યાવિજયજી મહારાજ આદિની સાથે કરાંચી તરફ વિહાર કરતાં અમે તા. ૨૮-૨-૭૭ ના દિવસે બાહડમેર (Barmer) પહોંચ્યા. આ બાહડમેર જોધપુર રાજ્યનું એક મોટું ગામ છે. તે જોધપુરથી સિંધ હૈદરાબાદ જતી (જે. આર.) રેલ્વેનું સ્ટેશન છે. અહીં આવ્યા પછી અમારા ગળણવામાં આવ્યું કે ઘણાં વર્ષો પહેલાં, આ બાહડમેરથી લગભગ ૧૪ માઈલની દૂરી પર, “બાહડમેર” નામનું એક મોટું અને અતિ સમૃદ્ધ શહેર હતું. તે શહેરનો નાશ થયા પછી એ જ (બાહડમેર) નામનું નવું ગામ વસાવવામાં આવ્યું હતું. ઐતિહાસિક સાધનોના આધારે આ “બાહડમેર” શહેરની વિશેષતા મને જણાઈ અને સાથે સાથે આ ગામની સાથે સૌરાષ્ટ્ર તેમજ ગુજરાતનો પણ સારો સંબંધ હતો એમ જણાયું, એટલે મારું મન તે પ્રાચીન શહેર તથા વર્તમાન બાહડમેર સંબંધી લખવાને પ્રેરાયું.

પ્રાચીનતાના પુરાવા :

નામ — બાહડમેરનું નામ પ્રાચીન શિલાલેખો, પટ્ટાવલીઓ અને ખીખાં પુસ્તકોમાં “બાહડમેર” કે “બાહડમેર નગર” તરીકે જોવામાં આવે છે. આનું નામ “બાહડમેર” શા ઉપરથી પડ્યું તે સંબંધી ઐતિહાસિક પ્રમાણ મને મળ્યું નથી. પણ “બાહડ” એ પ્રાકૃત શબ્દ છે અને તેનો સંસ્કૃત ભાષામાં “વાગ્ભટ”^૧ અર્થ થાય છે, અને “મેરુ” શબ્દ તે નગર અથવા ગામની સાથે લગાડવામાં આવે છે કે જે નગર અથવા ગામ પર્વતથી ઘેરાયેલું-પર્વતોની વચ્ચેમાં હોય, પર્વતની ટેકરી ઉપર હોય અથવા તે પર્વતની તળેટીમાં વસેલું હોય. એટલે આનો કોઈને કોઈ પ્રકારનો સંબંધ વાગ્ભટની સાથે હોવો જોઈએ એમ લાગે છે. જે વાગ્ભટના નામ ઉપરથી આ ગામ વસ્યાનું આપણને જણાય છે તે વાગ્ભટ સંબંધી કશી માહિતી આપણને મળતી નથી. ગુજરાતના સોલંકી રાજના એક મંત્રીનું નામ વાગ્ભટ હતું જે ઉદયન મંત્રીનો પુત્ર થતો હતો. અજમેર અને મારવાડના ખીખાં રાજાઓને જીતવામાં તેણે ઘણો સારો ફાળો આપ્યો

૧. જુઓ વાગ્ભટાલંકાર, હેમચંદ્રનું પ્રાકૃત વ્યાકરણ વગેરે.

હતો, એમ “પ્રમંધ ચિંતામણિ” વગેરે ગ્રંથોથી જાણી શકાય છે. આ અથવા ખીજ કોઈ “આહડ”ના નામથી આ ગામ વસ્યું હશે.

આહડમેરુ ક્યારે વસ્યું તે સંબંધી માહિતી પણ મને મળી નથી. છતાં તપાસ કરતાં જણાય છે કે આરમી સદીમાં તો આ નામનું નગર હૈયાત હતું જ. આ વાત નિમ્ન કેટલાંક પ્રમાણોથી સાબિત થઈ શકે એમ છે:—

(૧) વિધિપદ્ધ (અંચલગચ્છ) ની મોટી પટ્ટાવલી જે ગુજરાતીમાં છપાએલ છે તેમાં લખ્યું છે કે—“શ્રીજયપ્રભસૂરિણએ વિ. સં. ૧૦૦૭ માં ભિન્નમાલમાં પરમાર વંશના રાકેત સોમકરણુને, તેના વંશને સહિત, પ્રતિષ્ઠાથી જૈન બનાવ્યા. વિ. સં. ૧૧૧૧ માં મુગલોએ આ ભિન્નમાલનો નાશ કર્યો ત્યારે તેના (સોમકરણુના) વંશના રય‘ગાંગા’ ભિન્નમાલથી નારીને આહડમેરુ ગયા. ત્યાં પરમાર વંશનો દેવડ રાજા હતો.”—(પૃ. ૨૦૪)

(૨) ઉદ્ધરણુ નામનો એક મંત્રી વિક્રમની તેરમી સદીમાં થઈ ગયો. તે જૈનધર્મ પાળનારો હતો. તેના પુત્ર “કુળધર” આહડમેરુમાં ઉત્તુંગતોરણ નામનું જૈનમંદિર બનાવ્યાનો ઉલ્લેખ શ્રીક્ષમાદેવ્યાણકૃત ખરતરગચ્છની પટ્ટાવલીમાં મળે છે.^૧

આ ઉલ્લેખો એટલું તો નિશ્ચિત કરે છે કે આહડમેરુ વિ. સં. ૧૧૧૧ પહેલાં વસ્યું હતું.

પ્રાચીન આહડમેરુની હાલત :

અચારનું આહમેરુ કે જ્યાં જોધપુર સ્ટેટના હાકીમ રહે છે, તેનાથી આર-ચૌદ માઈલ દૂર નૈઋત્ય ખુણામાં એ પ્રાચીન ગામ વસેલું હતું. સિંધ હૈદરાબાદ રેલ્વેના જસાઈ (Jasai) સ્ટેશનથી લગભગ ચાર માઈલની દૂરી પર આ ગામ વસેલું હતું. સોલંકીઓની આબાદીના કાળમાં આ નગર ઉન્નત દશામાં હતું, અને વીરના, ધનિકતા અને દયા માટે દૂરદૂર સુધી પ્રખ્યાત થયું હતું. ત્યાં અનેક જૈન અને વૈદિક મંદિરો હતાં. પાઠશાળાઓ અને ઘીજી પરોપકારી સંસ્થાઓ આહડમેરુની કીર્તિમાં વધારો કરતી હતી. અનેક જૈનાચાર્યો અને શ્રોમન્ત શ્રાવકોથી એનો ઇતિહાસ ઉજ્જવળ અનેલો છે. પણ કાળાંતરે એની પડતી થઈ અને અત્યારે તેને લોકો “જૂના” નામથી ઓળખે છે. નકશામાં પણ એનો “જૂના” તરીકે ઉલ્લેખ છે.

પ્રાચીન કાળની પોતાની અનેક ભવ્યતાઓને પોતાના પેટાળમાં સમાવી દષ્ટને ધ્વસ્ત દશામાં પડેલા આ નગરને જોવાની અમારી અભિલાષા થઈ. એટલે ઇતિહાસના વિષયમાં રસ લેતા વિદ્વદ્વર્ય પૂજ્ય જયંતવિજયજી મહારાજ તથા શ્રીમાન વિશાળ-વિજયજી મહારાજની સાથે હું તા. ૬-૩-૩૭ના દિવસે “જસાઈ”થી “જૂના” ગયા. કુદરત માતાએ ઘડેલી પહાડની ઊંચી ઊંચી દીવાલો આ નગરના કિલ્લાનું કામ કરે છે. પ્રવેશ કરતાં પ્રારંભમાં જ્યાં ઉંચાઈ આવે છે ત્યાં પથ્થરનો કોટ અનેલો છે. કહેવાય છે કે આ કોટનો ચારે બાજુનો ઘેરાવો દશ માઈલનો છે. ગમે તેવો બળવાન શત્રુ પણ સહેલાઈથી પ્રવેશ ન કરી શકે એવી સુરિક્ષિત જગ્યાએ આ નગર વસેલું હતું.

૧. ઉદ્ધરણમેત્રી સકુટુમ્બઃ ચરત્તરગચ્છીય શ્રાવકશ્ચ વમૂવ । તસ્ય ચ કુલધરનામા પુત્રી જાતઃ, યેન શાહુલમેરુનગરે ઉત્તુંગતોરણપ્રાસાદઃ કારિતઃ ।

ખરતર ગચ્છની અપ્રકાશિત પટ્ટાવલી, પૃ. ૧૨.

પ્રાચીન પુરાવાઓ, લોકાક્રિત અને શિલાલેખો ઉપરથી જણાય છે કે છેક મધ્યકાળ (સત્તરમી સદી) સુધી આ નગર સમૃદ્ધ દશામાં હતું. કહેવાય છે કે આ નગરમાં ૧૪૦ કુવા હતા, અને અનેક જગીરદારોનાં મકાનો એની શોભામાં વધારો કરતાં હતાં. અત્યારે પણ આ મકાનોનાં ખંડેરો માર્ગમાં જોવામાં આવે છે. આ ગામનો નાશ થવાથી એ અધા જગીરદારો અત્યારે ચોવટન, દુધવા વગેરે ગામોમાં ચાલ્યા ગયા છે; એની ખાતમી એક “માલા” નામના બીલથી અમે જાણી શક્યા.

ભૂતકાળનાં અનેક જૈન અને વૈદિક મંદિરોમાંના માત્ર બે જ મંદિરો — તે પણ ભગ્ન અવસ્થામાં—અચવા પામ્યાં છે. આમાંનું એક જમીનથી ઘણું ઊંચું અને મનોહર છે. ખીજું નાનું મંદિર છે. તેની નિર્માણકળા અને મજબુતાર્થ જોવા યોગ્ય છે. શ્રી ક્ષમાકલ્યાણની પદાવલીમાં લખ્યું છે કે — “ઉદ્ધરણ મંત્રીના પુત્ર કુળધરમંત્રીએ આહડમેરમાં ઉત્તુગતોરણપ્રાસાદ (જિન મંદિર) બનાવ્યો હતો.” સંભવ છે તે જિંચા ટેકરા ઉપર આવેલું આ મોટું મંદિર હોય. તેનો સમય લગભગ વિ. સં. ૧૨૨૩નો છે. વિ. સં. ૧૩૫૨નો તો તેમાં શિલાલેખ પણ છે. આ મંદિરમાં કુલ પાંચ શિલાલેખો છે, જે ઇતિહાસપ્રેમી પૂજ્ય મુનિરાજ શ્રી જયંતવિજયજી મહારાજે ઉતારી લીધા છે. આ બંને મંદિરની વિસ્તૃત હકીકતવાળો એક લેખ તેઓ લખવા ધરે છે.

આ મંદિરો ઉપરાંત કેટલાંક જૂનાં કુવા, વાવડી, તળાવ, ખાળ, દરવાજા, કોટ, ભાંગેલાં મકાનો વગેરે પણ આ નગરની પ્રાચીનતા બતાવે છે. કહેવાય છે કે “કિરાડ” (જેને સંસ્કૃતમાં પહેલાં “કિરાતકૃપ” કહેતા હતા તે) અને આહડમેર (“જૂના”) લગોલગ વસેલાં હતાં. આસપાસમાંનાં તૂટેલાં મકાનો ઉપરથી કલ્પી શકાય છે કે લગભગ સોએક વર્ષ પહેલાં પણ આ સ્થળ લોકિકાથી આબાદ હતું. ધીરે ધીરે આ વસ્તી પણ પહાડની બહાર “પતરાસર” વગેરે ગામોમાં જમ્મ વસી. “જૂનાની” પાસે એકે “નવાજૂના” નામનું ગામકું છે. “જૂના”માંથી નીકળેલા કોકો આ સ્થળે વસ્યા એટલે તેનું “નવાજૂના” નામ પડ્યું. “જૂના” અત્યારે સાવ વેરાન હાલતમાં છે.

(અપૂર્ણ)

સુધારો

આ માસિકના ગયા આઠમા-અઠમા “શ્રી અંપાપુરી મહિમા”ના લેખમાં “આગમ સાર સંચલ” અંથના આધારે શ્રી રાસુપૂજ્ય ભગવાનનાં રચવન, જન્મ અને દીક્ષા કલ્યાણકોની તિથિઓ આ પ્રમાણે આપેલ છે. (૧) રચવન-જેઠ સુદ ૬, (૨) જન્મ-કાર્તિક વદ ૧૪ અને (૩) દીક્ષા કાગણ સુદ ૧૫. પરંતુ “સતિશક્તક સ્થાનક પ્રકરણ” વગેરે પુસ્તકોમાં તે તિથિઓ નીચે પ્રમાણે આપેલી હોવાથી એ પ્રમાણે સુધારો કરી લેવો. (૧) રચવન-જેઠ સુદ ૬, (૨) જન્મ-મહા વદ ૧૬ અને (૩) દીક્ષા મહા વદ ૦))

(આ સુધારેલી તિથિઓ ગુજરાતી મહિમા પ્રમાણે સમજવી)

आनन्द श्रावक का अभिग्रह

लेखक

आचार्य महाराज श्रीमद्
जिनहरिसागरमूरिजी

ओसवाल नवयुवक मासिक
फरवरी, सन् '३७, संख्या १०
में जैन साहित्य चर्चा के स्तम्भ
में श्री श्रीचंदजी रामपुरिया
बी. काम. बी. एल. ने भगवान्
श्री महावीरस्वामी के गृहस्थ
उपासक आनन्द श्रावक के
अभिग्रह की चर्चा की है। वह
चर्चा ही प्रस्तुत लेख की मुख्य
चर्चा रहेगी।

२

[एक चर्चा]

चर्चा का मुख्य सूत्र —

नो खलु मे भंते ! कप्पई अज्जप्पभिंई अन्न
उत्थिए वा अन्नउत्थिय देवयाणिवा अन्नउत्थिय
परिगहियाणि अरिहंत चेइयाणि वा वेदित्तए वा नमं
सित्तए वा पुर्विअ अणालत्तेणं आलवित्तए वा
संलवित्तए वा तेसिं असणं वा पाणं वा खाइमं वा
साइमं वा दाउं वा अणुप्पदाउं वा नन्नत्थरायाभि-
योगेणं गणभिओगेणं बलाभिओगेणं गुरुनिग्गहेणं
वित्तिकंतारेणं, ।

(आगमोदय समिति प्र० उपा अ० १ पृ० १२)

रामपुरियाजी, 'अन्नउत्थिय—परिगहियाणि अरिहंत
चेइयाइं' पद के लिए लिखते हैं 'कई एक विद्वान्,
लेखकों ने 'चेइयाइं' 'और अरिहंत चेइयाइं' इन शब्दों
को क्षेपक माना है और इसी लिए अभिग्रह का अर्थ
लिखते समय इन शब्दों का अर्थ नहीं किया है।'

महानुभाव, किसी के अर्थ न करने मात्र से कोई
सूत्र क्षेपक सिद्ध नहीं हो जाता है। ऐसे तो दिगम्बर
सम्प्रदाय के सब विद्वान् श्वेतांबर सूत्र ग्रन्थों को नये
बनाये मानते हैं। श्वेतांबरों में स्थानकवासी और तेरापंथी
विद्वान् बत्तीस सूत्रों को छोड़कर नन्दो सूत्र वर्णित बाकी
के सूत्रों को मौलिक नहीं मानते हैं। साम्प्रदायिक विद्वानों
के नहीं मानने मात्र से मौलिक सूत्र अमौलिक नहीं होते।
अमौलिकता के लक्षण तो कुछ ओर ही होते हैं और
उनको बहुश्रुत गीतार्थ लोग ही जान सकते हैं, हरएक
नहीं।

डॉ. हॉरनेल द्वारा अनुवादित इस उपासक दशा
सूत्र की इंगलिश टिप्पणी का उल्लेख करते हुए उनका
लिखना है — 'परिगहियाणि चेइयाइं' इसमें विभक्तियों
का अन्तर विशेष संज्ञाजनक है।'

विभक्तियों का अंतर क्या है, यह उन्होंने स्पष्ट नहीं किया— व्याकरण के वैकल्पिक नियमों से बने हुए एक विभक्ति के दो, तीन या इससे अधिक रूप क्या अर्थान्तर के कारण हो जाते हैं? 'चेइयाई' और 'चेइयाणि' में स्वरूपभेद जरूर है पर विभक्ति का अन्तर जरा भी नहीं। प्राकृत भाषा के नपुंसक लिंग की पहली दूसरी विभक्ति के बहुवचन में— चेइयाई—चेइयाई—चेइयाणि ऐसे तीन रूप होते हैं। स्वरूपभेदों का प्रयोग करना वक्ता की इच्छा पर निर्भर है। विद्वान वक्ता इस बात का ध्यान जरूर रखता है, कि अपने वाक्य में विभक्ति भेद न हो। विभक्ति भेद ही अर्थ भेद का कारण हो जाता है। स्वरूप भेद से ही विभक्तिभेद या अर्थभेद नहीं होता। काव्य-साहित्य में 'अनुप्रासालङ्कार'—तुकबंदी कुछ महत्व रखती है। पर वह सर्वत्र स्वीकारनी ही चाहिए, ऐसा कोई नियम नहीं है। इसका फलितार्थ यह हुआ कि देवयाणि—परिगहियाणि के जैसे चेइयाणि भी होना ही चाहिए ऐसा कोई नियम नहीं है— चेइयाई भी हो सकता है। इसमें विभक्ति का अन्तर नहीं स्वरूप का अन्तर है। यह बात प्राकृत के प्राथमिक अभ्यासी भी भली प्रकार जान सकते हैं। डॉ०हॉरनोल की टिप्पणी भी सम्भावना मात्र है न कि निश्चयात्मक। ऐसी अनिश्चयात्मक टिप्पणी को मान कर अति प्राचीन सूत्रों को भी केवल अपने मत की पुष्टि के लिए ही क्षेपक मानलेना वचना मात्र है।

वे लिखते हैं 'मूल पाठ को पढ़ने से एक अन्य तरह से भी डॉ० हॉरनोल की मान्यता की पुष्टि होती है, अन्नउत्थिय, अन्नउत्थियदेवयाणि इन शब्दों के बाद चेइयाई की तरह ऐसे शब्द नहीं हैं जो उन शब्दों के अर्थ स्पष्ट करें, और यह वतल्यवें, कि अन्ययुथिक या अन्यपुथिक देव कौन थे। इस परिस्थिति में केवल परिगहियाणि शब्द के बाद ही अर्थ को स्पष्ट करने वाले शब्दों का होना शंका उत्पन्न करता है, और उसके बाद में जोड़े जाने की संभावना को पुष्ट करता है'।

महानुभाव ! यदि इस संभावना को काम में लाया जाय, तो दर्शनान जैन आगमों में सैंकड़ो ऐसे स्थान प्राप्त होंगे जो क्षेपक रूप में स्वीकारे जा सकें। इसी सूत्र में इसी स्थान में—परिगहियाणि के बाद के शब्दों को यदि अर्थ स्पष्टक मानकर क्षेपक माने जाय तो 'अन्नउत्थिय देवयाणि' और 'अन्नउत्थियपरिगहियाणि' पद भी क्षेपक की कोटि में क्यों नहीं माने जायें? क्योंकि 'अन्नउत्थिय' कहने से ही 'अन्नउत्थियदेवयाणि परिगहियाणि' का अर्थ भी परिगृहीत हो जाता है। अन्नउत्थिय का प्रस्तावोचित अर्थ है 'जैन संघ से अन्य धर्मावलम्बियों का संघ'— फिर वे देव हो या भ्रष्ट चैत्य हों, या फिर अन्य कोई क्यों न हो, सब का समावेश हो जाता है। अरिहंत चेइय को अर्थ स्पष्टक

मानकर क्षेपक की संभावना करना और देवयाणि को मौलिक मानना कहां का न्याय है ? विद्वान् पाठक स्वयं सोचें । किसी खास कारण के बिना प्राचीन-अति प्राचीन प्रतियों के संगत पाठ को इस प्रकार जबरदस्ती से क्षेपक बना देना मिथ्यामोह के सिवाय अन्य कुछ नहीं है ।

फिर वे लिखते हैं— 'कई एक प्रतियों में चेइयाइं या अरिहंत चेइयाइं न होकर चेइयाति या अरिहंत चेइयाति है' ।

महोदय; पहले के दो रूप तो प्राकृत व्याकरण के नियमानुसार ठीक हैं ही । पर बाद के दो रूपों को भी यदि वे प्राचीन-अति प्राचीन प्रतियों में मिलते भी हैं, तो वे भी वैकल्पिक स्वरूप ही समझने चाहिये । अर्ध मागधी भाषा में ऐसे कई एक प्रयोग मिलते भी हैं । ग्रन्थलेखक लहिये, मुद्रणमशीन के टाइप भी तो नहीं हैं जो उनकी लिखि हुई प्रतियाँ सब एकसा रही हों । संभव है चेइयाइं-चेइयाति के पहले अरिहंत पद कहीं छूट गया हो, और इसी प्रकार इं के बदले ति, या ति के बदले इं लिखा गया हो । लहियों के लिये कहावत है 'नकल नवेशी अकलनदारद' — और ऐसे निरक्षर भट्टाचार्यों से मक्षिका स्थाने मक्षिका का न्याय चरितार्थ हो यह स्वाभाविक है । अतः चेइयाइं और चेइयाति में भी अर्थभेद नहीं-विभक्ति भेद नहीं, सिर्फ स्वरूप भेद है । दोनों का अर्थ है अरिहंतों के मन्दिर या मूर्तियाँ ।^१

रामपुरियाजी लिखते हैं कि अन्य मतावलम्बियों को नमस्कार वंदन न करने का, उनसे बिना बोलाए आलाप संलाप न करने का, अशन आदि न बहराने का अर्थ, अर्थदृष्टि से ठीक मालुम होता है । अन्य तीर्थ के देवों से अन्य परिगृहीत प्रतिमा या अर्हत प्रतिमा को वंदन नमस्कार नहीं करूंगा । अभिग्रह का इतना अंश भी अर्थदृष्टि से ठीक है, पर अभिग्रह के शेषांश के विषय में शंका उठती है, मैं अन्य तीर्थक के देव हरिहरादि से, और अन्य तीर्थकों द्वारा परिगृहीत अरिहंत प्रतिमा या प्रतिमा से बिना बोलाये बोलूंगा नहीं और न उनको अशन पानादि दूंगा, अभिग्रह का इतना अंश अर्थशून्य नजर आता है । प्रतिमा जैसे जड़ पदार्थ या हरिहरादि जैसे स्वर्गासीन देव कैसे किसी से पहले बात करेंगे या कैसे कोई उनको अन्नादि द्रव्य देगा यह समझ में नहीं आता ।

महोदय ! जब तक एक साम्प्रदायिक दृष्टि से इसका अर्थ किया जायगा, तब तक वह अर्थ जरूर निरर्थक और अर्थशून्य ही होगा । अभिग्रह के जितने अंश में

१. चैत्य 'जिनोक्तद्विम्बे' इति है हैं मानेकार्यक्रोशे

संगत अर्थ घट शके उतने अंश में संगत अर्थ घटा देना यह तो है बुद्धिमत्ता। जहाँ नहीं घटता है वहाँ जबरन् घटने की चेष्टा करके असांगत्य पैदा करना कुचेष्टा मात्र है। अभिग्रह के जिस शेषांश के लिये शंका उठाई गई है, वह मंदिर मूर्ति में नहीं मानने वालोंकी साम्प्रदायिकता का प्रभाव है। टीकाकार भगवान् अभयदेवसूरिजी महाराज अपनी टीका में लिखते हैं—

‘ तथा पूर्वं—प्रथममगालत्नेन सता अन्य तीर्थिकैःतानेव ‘आलपितुंवी’ सकृत्संभाषितुं ‘सलपितुंवा’ पुनः पुनः संलापं कर्तुं, × × × तथा ‘तेभ्यः’ अन्य यूथिकेभ्योऽशनादि दातुं वा सकृत् अनुप्रदातुं वा पुनः पुनरित्यर्थः अयं च निषेधो धर्म बुद्धयैव करुणया तु दद्यादपी (आगमोदय स० म० उ० अ १ पृ० १३)

अर्थात्—फिर अन्य तीर्थ केां से पहले विना बोलाये नहीं बोलुंगा, उन्ही से वारंवार नहीं बोलुंगा। फिर उन अन्यपूथिकों को अन्नादि नहीं दूंगा, वारंवार नहीं दूंगा यह निषेध धर्मबुद्धि से ही है। करुणा से तो दे भी सकता है।

इस टीका में आलाप-संलाप और अशनादि का सम्बन्ध अन्य तीर्थिकों से ही है, न कि देवताओं से या चैत्यों से। ऐसी अवस्था में शंका उठानी ही निर्मूल है। सैन्धव नमक को भी कहते हैं, और सिन्धुदेश में पैदा हुये धोडे को भी। भोजन के प्रस्ताव में सैन्धव का अर्थ धोडा करना और सवारी के प्रस्ताव में नमक की उलिया करना जैसे असंगत माना जा सकता, वैसे ही अन्य तीर्थ के देवों से और अन्य तीर्थक परिग्रहीत अरिहंत की प्रतिमाओं से आलाप-संलाप और आहार पानी के सम्बन्ध में अर्थ करना। जहाँ जो अर्थ धटित होता है उसी में उसको घटाने से टीका में कोई असंगति नहीं आती। अरिहंत चैत्यों को—मन्दिर मूर्तियों को मानने वाले श्वेताम्बर यही मानते हैं और ऐसा ही अर्थ करते हैं। यह आर्थिक मान्यता अव्यवहारिक या अनुचित जरा भी नहीं है, विचारें।

आगे चलकर वे लिखते हैं—‘तेरापंथी सम्प्रदाय के स्व० विद्वान् आचार्य श्रीमद् जय महाराजने इसका खुलासा इस प्रकार किया है—‘अरिहंत चैत्य का अर्थ अरिहंत के साधु हैं और देव से अभिप्राय प्रसिद्ध विष्णु महेश से नहीं परन्तु देव से अर्थ सुजेष्ठके पुत्र शिव (महादेव) से है जिसका उल्लेख स्थानांग स्था. ९ में है’।

जयाचार्य तेरापंथी थे, मन्दिर मूर्तियों में मानते नहीं थे, उपासक दशांग सूत्र में सिर्फ यही एक स्थान मन्दिर मूर्तियों का प्रतिपादक था। इससे जयाचार्य के मत को

बडाभारी धक्का लगता था, उन्होंने बडी खुब्री के साथ देवताओं और प्रतिमाओं से आहार पानी, आलाप-संलाप का संबन्ध जोड़कर 'देवयाणि' पद का अर्थ स्थानांग सूत्र का नाम लेकर मुज्येष्ठा के पुत्र सात्याकि नाम के विद्याधर को महादेव रूप से बता दिया । स्थानांग सूत्र में नव में ठाणे में कहीं पर भी यह बात नहीं बताई है, कि मुज्येष्ठा का लडका महादेव था । हां भाविसिद्धों को सूचित करनेवाले सूत्र नं० ६९२ में बताया गया है कि —

एसणं अज्जो ! कण्हे वामुदेवे-१ रामे बलदेवे-२ उदये पेढालपुत्ते-३ पुहिले ४ सतते गाहावती-५ दारुते नितंठे-६ सच्चती नितंठी पुत्ते ७ सावित-बुद्धे अम्बडे परिव्वायते-८ अज्जाविणं सुपासा पासावच्चिज्जा-९ आगमेस्सति उसप्पिणी ते चाउज्जामं धम्मं पन्तवतिता सिज्जिहंति जाव अंतं काहिति ।

(आगमो० ठाणं० ठा० १ सूत्र ६९२)

इस सूत्र में सातवें नम्बर में मुज्येष्ठा नाम की निग्रन्थी के पुत्र सात्याकिका नाम तो जरूर आया है, पर उसको महादेव नहीं बताया । टीकाकार ने इसकी संबन्ध-कथा भी लिखी है । उसमें कहीं भी वह महादेव था ऐसा वर्णन नहीं किया, उल्टा लिखा है कि —

‘ ततोअसौ सर्वास्तीर्थकरान् वन्दित्वा नाद्यंचोपदशर्याभिरमतेस्मेति । ’

(पृ० ४५८)

अर्थात्—श्रीतीर्थकर भगवानों का दर्शन कर वह, क्रीडाओं को दिखाता हुआ आनन्द करता था । इस टीका और मूल सूत्र से तो वह सम्यक्वो सावित होता है । और भाविसिद्धों की गणना में गिना जाता है । जयाचार्य ने यह बात कहाँ से लिखी ? रामपुरीयाजी स्पष्ट करें । इतना होने पर भी क्या जयाचार्य का मत ठीक है ? नहीं । क्योंकि 'अन्नउत्थिय देवयाणि' पद है, यह बहुवचन प्रयोग है, मुज्येष्ठा का लडका महादेव एक है । बहुवचन का प्रयोग करने से वचनभेद होगा जो अनुचित है । मुज्येष्ठा का लडका भगवान श्री महावीर का भक्त था । अतः वह अन्ययुथिक भी नहीं था । सूत्रकार की पूज्य कोटि में भी वह नहीं था, जो बहुमान के खातिर ही उसके लिए बहुवचन का प्रयोग करते । 'अरिहंत चेइयाणि' — पद का अर्थ उनने जमालि आदि को लेकर किया है वह भी ठीक नहीं है, क्योंकि भगवान महावीर देव के और जमालि आदिकों के सिद्धांत-भेद हो जाने पर वे अरिहंत के साधु ही नहीं रहे । न

जमालि आदि अपने को अरिहंत के साधु बताते थे। उनके लिए तो 'अन्नउत्थिण्' पद ही काफी था। जयाचार्य को मानने पर भी उपर की शंकायें बनी ही रहती हैं।

रामपुरियाजी उववाह सूत्र से अम्बड के अभिग्रह की बात लिखकर शंका करते हैं कि — 'अरिहंत और अरिहंत के चैत्य को छोड़कर मैं किसी को वंदन नमस्कार नहीं करूंगा ऐसा अम्बडने अभिग्रह लिया और यदि चैत्य का अर्थ प्रतिमा ही होता है— तो क्या जैन साधुओं के वंदन का भी अम्बडने त्याग किया था? अरिहंत पद के ग्रहण से साधुओं का ग्रहण नहीं होता, क्योंकि नमस्कार मंत्र में दोनों पद भिन्न हैं।'

महानुभाव, चैत्य शब्द का अर्थ साधु करते हो तो सिद्ध, आचार्य और उपाध्याय पद के लिये आपने क्या सोचा है? नमस्कार मंत्र में क्या पांचो पद भिन्न नहीं है? जब पांचों पद भिन्न हैं, तो क्या अम्बडने तीन पदों का वंदन नहीं करने का नियम लिया था? यदि अरिहंत और साधु पद के ग्रहण मात्र से पांचों पदों का ग्रहण हो जाता है तो किस न्याय से? जिस न्याय से दो में पांचों को ग्रहण करेंगे उसी न्याय से एक में पांचों का ग्रहण होगा।

आगे चलकर उनसे लिखा है — 'स्व. श्री अमोलख ऋषिजीने भी चैत्य शब्द का अर्थ साधु ही किया है।

महाशय! अमोलख ऋषिजी मंदिरमूर्ति में नहि मानने वाले स्थानकवासी सम्प्रदाय के नेता थे। वे चैत्य शब्द का अर्थ मंदिर मूर्ति कैसे करते? इस विषय में जो हालत जयाचार्य की थी वही इनकी है। रामपुरियाजी के लिखे अनुसार अमोलख ऋषिजीने देव शब्द की व्याख्या यदि 'धर्मदेव शाक्यादि साधु' की है तब तो एक और गोठाला पैदा हो जायगा! देव के लिये उठी हुई शंकाओं का तो जैसे तैसे समाधान कर लिया पर अब वैसी ही शंकायें धर्म के लिये भी होगी, कि धर्म के साथ आलाप संलाप और अन्नादि का आदानप्रदान कैसे होगा। क्या धर्म कोई मूर्त है जो ये बातें हेांगी?

रामपुरियाजी फिर लिखते हैं— 'जयाचार्य की व्याख्या से अमोलख ऋषिजी की व्याख्या भिन्न है तो भी इतना स्पष्ट है कि देव शब्द किन्हीं वर्तमान व्यक्ति को संकेत कर के लिखा है'

महाशयजी! यदि देव शब्द वर्तमान व्यक्ति को लेकर ही सूत्रकार ने लिखा होता तो उसका स्पष्ट नाम ही लिखते, कि अमुक देवभूतव्यक्ति के संबन्ध में आनन्द ने अभिग्रह लिया था। सूत्रों में जहां कहीं वर्तमान व्यक्ति के लिये कहना होता है, उसका

स्पष्ट नाम लिखा रहता है। यहां वैसा नहीं किया गया इससे भी स्पष्ट है कि किसी वर्तमान व्यक्ति के लिये नहीं बल्कि टीकाकार परिगृहीत देवों के लिये ही सूचित किया है। इस अभिग्रह के संबन्ध में जो असामंजस्य पैदा किया गया है वह सूत्र के अर्थ की खोजबी बना देने से ही हुआ है। टीकाकार को मान लेने पर किसी प्रकार का असामंजस्य नहीं रहता है।

वृत्तिकान्तर के सम्बन्ध में टीकाकार का मत ही द्रव्य, क्षेत्र, काल, भाव की दृष्टि से सर्वथा ठीक है। जयाचार्य का मत गणाभियोग से सिद्ध हो जाता है। लोक समुदाय की किसी भी प्रेरणा से हुए काम को गणाभियोग सिद्ध कार्य माना जा सकता है। और इस तरह लोक लाज कुछ अलग अर्थ नहीं रखती। ऐसा होने पर वृत्तिकान्तर नाम का आगार ही निरर्थक हो जायगा। अमोलक ऋषिजी का मत एक अंश में टीकाकार से मिलता जुलता ही है।

दयापात्र प्राणियों को दयाबुद्धि से आहारादि देने में पुण्य ही होता है इस में एकान्त पाप कहना निरा मोह है। सकडालपुत्र और गोशाले का उदाहरण सर्वथा अप्रासंगिक है। सकडालपुत्र से गोशाला दया का पात्र होकर नहीं मिला था। बल्कि एक सम्प्रदाय का प्रवर्तक—नेता रूप से मिला था। उसका देना धर्म की दृष्टि से नहीं प्रत्युत गृहागत अतिथि का सत्कार करना गृहस्थ का कर्तव्य है इस दृष्टि से हुआ था। इसमें धर्म या तप का न होना स्वाभाविक है। धर्म सद्गुरु को सद्गुरु की बुद्धि से देने पर ही होता है, यह बात कौन नहीं मानेगा ? धर्म आत्मा से—कर्म की निर्जरा से सम्बन्ध रखता है और पुण्य शुभ कर्मों के आश्रव से। इस फर्क को जान लेने पर दयापात्रों को दया की बुद्धि से आहारादि दान के देने पर पुण्य होता है, ऐसा सुनने पर बहकना नहीं चाहिए।

इस लेख के सारांश रूप में आनन्द का अभिग्रह इस रूप में था कि—

राजाभियोग से, गणाभियोग से, बलाभियोग से, देवाभियोग से, गुरु की आज्ञा से और वृत्तिकान्तर की परिस्थिति से भिन्न अवस्था में अन्य तीर्थिकों को गुरुबुद्धि से वंदन नमस्कार नहीं करूंगा, उनसे पहले आलाप—संलाप नहीं करूंगा, धर्मबुद्धि से अन्न—पानी भी नहीं दूंगा। दया के पात्रों को दया बुद्धि से कोई निषेध नहीं। साथ ही अन्य तीर्थिकों के देवों को और

(अनु० भाटे लुब्धे पातुं ५१०)

પુરાતન ઇતિહાસ અને સ્થાપત્ય

(૧) પ્રાચીન લેખ સંગ્રહ (ત્રણ લેખો) સંપાદક:-
મુનિરાજ શ્રી જયન્તવિજયજી

(૩૮)*

સં ૧૫૧૮ વર્ષે જ્યેષ્ઠ સુદિ ૬ વૃષે શ્રી કોરંટગણે ઉપકેશ જ્ઞાં મહાહટ
વાં સાહ સારંગ માં અરઘૂ પું ટામાકેન માં તેજલદે પું વેલ્લ સહિતેન માતૃ પિતૃ
શ્રેયોર્થે શ્રી અજિતનાથર્થિવં (વં) કારિત (તં) પ્રતિં શ્રી સાવદેવસૂરિભિઃ

સં ૧૫૧૮ના જ્યેષ્ઠ સુદિ ૬ ને શુધવારે, શ્રી મહાહટ^{૨૮} નિવાસી, કોરંટક^{૨૯} ગચ્છ
અને ઓસવાલ જ્ઞાતિના, શાહ સારંગની ભાર્યા અરઘૂના પુત્ર; (પોતાની ભાર્યા તેજલદે
તથા પુત્ર વેલાથી યુક્ત એવા) શાહ ટાભાએ, પોતાનાં માતા-પિતાના શ્રેય માટે શ્રી
અજિતનાથ ભગવાનની પ્રતિમા કરાવી, તેની શ્રી સાવદેવસૂરિજીએ પ્રતિષ્ઠા કરી છે.

(૩૯)

સં ૧૫૨૧ વર્ષે જ્યેં સુદિ ૪ મંડપદુર્ગવાસિ પ્રાગ્વાટ સં અર્જન ભાર્યા
ટબકૂ સ(સુ)ત સં વસ્તા માં રામી મુત સં ચાંદા ભાર્યા જીવિણિ પુત્ર લીલોકેન ભ્રાતૃ

* નંબર ૩૮ તથા ૩૯ના બે લેખો શિરોહી સ્ટેટમાંના બરલુટ ગામના
શ્રી શાંતિનાથ ભગવાનના મંદિરની બે મૂર્તિઓ ઉપરના છે. ૩૮ મો લેખ એક ધાતુની
પંચતીર્થી ઉપરનો છે અને ૩૯ મો લેખ એક ચોવીસી ઉપરનો છે.

૨૮. 'આણુ' ગિરિરાજની પશ્ચિમ તરફની તળેટીમાં આવેલા 'હણાદ્રા' ગામથી
નૈઋત્ય દિશામાં, લગભગ ૨૦ માઇલની દૂરી પર, 'શિરોહી' સ્ટેટનું 'મદાર' નામનું ગામ
આવેલું છે. તે પહેલાં 'મહાહટ' નામથી પ્રસિદ્ધ હતું. તેના નામ પરથી પહેલાં
'મહાહટગચ્છ' નિકળ્યો હતો, એમ જણાય છે. 'મદાર' મોટું ગામ છે. શ્રાવકાનાં
ઘરો, મંદિરો, ઉપાશ્રયો, પાઠશાળા આદિ છે. સ્ટેટની તહેરીલ, દવાખાનું અને પોસ્ટ
ઓફીસ વગેરે પણ છે.

૨૯. 'મારવાડ'માં આવેલા 'અરણુપુરા રોડ' સ્ટેશનથી પશ્ચિમદિશામાં ૧૨
માઇલ દૂર 'કોરટા' નામનું ગામ હાલ વિલિન છે. તે, પહેલાં 'કોરંટકપુર' અથવા
'કોરંટનગર' નામથી પ્રસિદ્ધ હતું. તેના નામ ઉપરથી 'શ્રી કોરંટકગચ્છ' નિકળ્યો
હોય એમ જણાય છે. અહીં હાલ જિનમંદિરો ૪, ઉપાશ્રય ૧, ધર્મશાળા ૧ અને
શ્રાવકાનાં ઘરો વગેરે છે. અહીંનું (ગામ બહારનું) શ્રી મહાવીરસ્વામિનું મંદિર ઘણું
પ્રાચીન હોવાથી કોરટા તીર્થ ગણાય છે. યાત્રાળુઓને સગવડ છે.

આકાદિ કુટુંબયુતેન નિજશ્રેયસે શ્રી શાન્તિચતુર્વિંશતિપદઃ કા૦ પ્ર૦ તપાપદ્મ (ગચ્છે)
શ્રીરત્નશેખરસૂરિપદ્મે શ્રીલક્ષ્મીસાગરસૂરિભિઃ

સં. ૧૫૨૧ ના જ્ઞેઠ શુદ્ધિ ૪ ને દિવસે, માંડવગઢનિવાસી, પોરવાડ જ્ઞાતિના સંઘવી અર્જુનની ભાર્યા ટપ્કૂના પુત્ર સંઘવી વસ્તાની ભાર્યા રામીના પુત્ર સં. ચાંદની ભાર્યા શુવિણ્ણીના પુત્ર; (પોતાના ભાઈ આકા આદિ કુટુંબથી યુક્ત એવા) સંઘવી લીંબાએ, પોતાના કલ્યાણ માટે શ્રી શાંતિનાથ ભગવાન પ્રમુખ ચતુર્વિંશતિગિનપદ્મ (ચોવિશપદ્મો) કરાવ્યો અને તેની, તપાગચ્છપતિ શ્રીરત્નશેખરસૂરિજીના પદ્મધર શ્રી લક્ષ્મીસાગરસૂરિજીએ પ્રતિષ્ઠા કરી છે.

(૪૦) *

ૐ સં. ૧૧૦૭ ફાલ્ગુન વદિ ૮ બુધ દિને શ્રી કકુદાચાર્યગચ્છે તચ્છિષ્ય સંપૂર્ણમાઝવચ્ચનેન અવિરપાટકપ્રામચૈવ્યે ઠક્કુર શ્રી વર્ધ્ધમાનશ્રાવકેણ શ્રી મૂલરાજગુરુ-રાગ્યચિત્રક (ચિત્રક ?) જંવા સુતેન ધર્માર્થિ કારિતેતિ ॥ છ ॥

સં. ૧૧૦૭ના ફાગણ વદિ ૮ ને બુધવારે, શ્રી કકુદાચાર્યગચ્છીય, તેમના શિષ્ય સંપૂર્ણમાઝિ (?)ના ઉપદેશથી અવિરપાટક (એરવાડ) ગામના જિનાલયમાં; ગુજરાતના મહારાજ મૂલરાજના મોટા રાજ્યની ચિંતા કરનાર (મંત્રી) જંવાના પુત્ર ઠક્કુર-શકાર વર્ધ્ધમાન નામના શ્રાવકે (પંચતીર્થીવાળા સુંદર પરિકર સહિત શ્રી આદીશ્વર ભગવાનની આ સુંદર મૂર્તિ) પુણ્યની વૃદ્ધિ માટે કરાવી.

* શ્રી શંખેશ્વરથી પંચાસર થઈને વણોદ (કાડીઆવાડ) જતાં વચ્ચે ' એરવાડ ' નામનું નાનું ગામડું (વણોદસ્ટેટના તાળાનું) આવે છે. જે શ્રી શંખેશ્વરજીથી લગભગ ૭ ગાઉની દૂરી પર આવેલું છે. તે ગામમાં હાલ એક પણ જિનાલય કે શ્રાવકનું ઘર નથી. આ ગામના રામાપીરની જગ્યા પાસેથી જમીનમાંથી સં. ૧૯૮૮ના ફાગણમાસમાં પંચતીર્થીના પરિકર સહિત શ્રી આદીશ્વર ભ.ની મનોહર મોટી મૂર્તિ પ્રગટ થઈ છે. તે મૂર્તિના પરિકરની ગાદી પર આ લેખ ખોદેલો છે. આ મૂળનાયકજીની મૂર્તિ જમીનમાંથી કાઢતાં ગરદનથી ખંડિત થયેલ છે. પણ પંચતીર્થીવાળું પરિકર ખરાબર સાચુ છે. પરિકર સહિત આ મૂર્તિ એ જ ગામના રામાપીરની જગ્યાની અંદર એક નાની ઓરડીમાં સ્થાપન કરી રાખેલી છે. વણોદના નવાખતે સમગ્રવી એ મૂર્તિનો કબજો મેળવવો જરૂરી છે. એ જગ્યાએથી ખીણ પણ મૂર્તિઓ નીકળવાની સંભાવના " જૈન "ના તા. ૮-૫-૩૨ના અંકમાં પ્રગટ થયેલ " એરવાડથી નીકળેલી ભવ્ય મૂર્તિ " નામનો ગારો લેખ જોવાથી વિશેષ હકીકત જાણી શકાયે.

(૨) શ્રી સરધના (જીલ્લો મેરઠ, યુ. પી.) ના નવીન જિનાલયમાં
પ્રતિષ્ઠિત જિનપ્રતિમાઓના શિલાલેખો

સંગ્રહક :

શ્રીયુત નગીનદાસ મનસુખરામ (વીરેશ)

સરધના એ મેરઠથી વાયવ્યમાં ૧૩ માઈલ, અરનાવા (બ્રહ્મદ્રીપિકા શાખાનું પ્રભવસ્થાન, કૃષ્ણા તથા હરિ નદીના મધ્યનો બ્રહ્મદ્રીપોથી પૂર્વે ૧૧ માઈલ, મુન્દરકર નગરથી દક્ષિણે લગભગ ૩૦ માઈલ અને શ્રીહસ્તિનાપુરજી તીર્થથી પશ્ચિમે ૨૫ માઈલ દૂર રહેલ તાલુકાનું મુખ્ય ગામ છે. અહીં ૩૨ ઘરના અગ્રવાલોએ વિ. સં. ૧૯૮૯ માં વૈ. શુ. ૧૧ને દિને મુનિરાજશ્રી દર્શનવિજયજી આદિના ઉપદેશથી જૈનધર્મ સ્વીકાર્યો છે. તેમને ધર્મ આરાધન કરવા માટે મંદિર આંધવામાં દિલ્લી, બિનોલી, વઢવાણ કાંપ તથા વેરાવળના શ્રીસંઘે જમીન ખરીદી આપી, અને આગરાના શ્રીસંઘે ભવ્ય પ્રભુ પ્રતિમાઓ આપી; જેનો નગરપ્રવેશ ઉત્સવ વિ. સં. ૧૯૯૦ના માગશર વદિ ૧૧ ના દિને કરવામાં આવ્યો હતો. અમદાવાદની શ્રીજૈન શ્વેતામ્બર મૂર્તિપૂજક ધર્મ પ્રચારક સમિતિએ એક જૈનશિલ્પાનુસારી શિખરબંધી સુંદર જિનાલય બનાવી આપ્યું; જેમાં વિ. સં. ૧૯૯૩ ના મહાવદિ ૧૧ સોમવારે પ્રાતઃકાલે ઉત્તરાપાઠા નક્ષત્રમાં મીન લક્ષ્મી ધનુનવાંશમાં ભગવાન શ્રી સુમતિનાથ વગેરેની પ્રતિષ્ઠા કરવામાં આવેલ છે. તે પ્રતિમાઓના શિલાલેખો નીચે પ્રમાણે છે :—

(૧) મૂલનાયક શ્રી સુમતિનાથ (ઉંચાઈ ૧૭૫ ઇંચ)

નીચેનો લેખ — ॥ શ્રી આગરાનગર વાસ્તવ્ય સંઘપતિ શ્રી ચંદ્રપાલે પ્રતિષ્ઠા કારિતા ॥
ત્રણે આજૂનો લેખ (પંક્તિ-૧) સં. ૧૬૬૭ વર્ષે માધસિત ૬ ગુરૌ ઓસવાલજ્ઞાતીય, જંઢોઆગોત્રજન્મ સાં કેસાપુત્ર સાં જમુ પુત્ર સાં નાનુ પુત્ર સાં સૂર્ય પુત્ર સાં રુઢમલ્હેન [માતૃપાઠમદે] (પંક્તિ-૨) માર્યા મુલાદે સૂક્તાદે પુત્ર સાં જીનદાસ માઈદાસ [માઈદાસ] પૌત્ર પરતાપસિંઘ સ્તુષા જીગાદે પ્રમુખ કુટુંબયુતેન શ્રી સુમતિનાથવિંબં (પંક્તિ-૩) મહોપાધ્યાય શ્રી વિવેકહર્ષગણિનામુપદેશાત્ કારિતં પ્રતિષ્ઠિતં શ્રી તપાગચ્છેન્દ્ર મદારક શ્રી વિજયસેનસૂરિમિ : ।

(૨) ડાબી બાજુ શ્રી સુમતિનાથ (ઉંચાઈ ૧૫૫ ઇંચ)

નીચેનો લેખ શ્રી આગરા નગર વાસ્તવ્ય સં. શ્રી ચંદ્રપાલેન પ્રતિષ્ઠા કારિતા ।
ત્રણે આજૂનો લેખ (પંક્તિ-૧) સં. ૧૬૬૭ વર્ષે માધસિત ૬ જા. જંઢિઆ, સં. હોલા પુત્ર સં. પૂરણમલ્હે પુત્ર સં. ચંદ્રપાલ પુત્ર સં. રાજા માર્યા રાજલદેવ્યા શ્રી સુમતિનાથ (પંક્તિ-૨) વિં. ૩૦ વિવેકહર્ષગણ્યુપદેશાક્તાં પ્રતિષ્ઠિતં શ્રી તપાગચ્છાધિરાજ મદારક શ્રી વિજયસેનસૂરિમિ : ।

(૩) જમણી બાજુ શ્રી નભિનાથ

(ઉંચાઈ ૧૫ ઇંચ)

નીચેનો લેખ (પંક્તિ ૧) સં. ૧૬૬૮ સાહ શ્રી હીરાનંદ પુત્ર સાહ નિહાલચંદેણ (પંક્તિ ૨) શ્રી નેમિનાથ બિંબં કાં પ્ર૦ સ્વરતર જિનચંદ્રસૂરિમિઃ ॥

જગદ્ગુરુ શ્રી હીરવિજયસૂરીશ્વરજીએ મોગલ દરબાર મુનિઓના પ્રવેશ માટે ખુલ્લો કર્યો, ત્યાર પછી અનેક જ્ઞેન આચાર્ય—મુનિઓએ આગરા ખાતે આવી વિવિધ રીતે જ્ઞેનધર્મની પ્રભાવના કરેલ છે. જગદ્ગુરુ શ્રી હીરવિજયસૂરિજીએ વિ. સં. ૧૬૪૦-૪૧ માં ચિંતામણિ પાર્શ્વનાથની પ્રતિષ્ઠા કરી. પછી આં જિનચંદ્રસૂરિ તથા ઉં વિવેકહર્ષગણિના ઉપદેશથી મોટી પ્રતિષ્ઠાઓ (અંજનશલાકાઓ) થઈ છે, જે ઉપરના શિલાલેખો પરથી નિર્ણય થાય છે.

ઉં વિવેકહર્ષગણિના ઉપદેશથી સંં ચંદ્રપાલે ચમુનાને સામે કાંઈ એક ગગનચુંબી જિનાલય બનાવ્યું હતું. આં જ્યેકસરીના ઉપદેશથી બીજું પણ એક જિનાલય ત્યાં સ્થાપિત થયું હતું. કાલાંતરે તે જિનાલયો સ્થાયી ન રહેવાથી તેની પ્રતિમાઓ શ્રી ચિંતામણિ પાર્શ્વનાથના મંદિરમાં લાવી રાખેલ છે. ઉં વિવેકહર્ષગણિ પ્રતિષ્ઠિત પ્રતિમાઓ પૈકીની પ્રતિમાઓ કલકત્તાના કાચના મંદિરમાં, મથુરામાં ઘીયામંડીના મંદિરમાં અને સરઘનાના જિનાલયમાં મૂલનાયકના સ્થાને પ્રતિષ્ઠિત છે—પૂજ્ય છે.

ઉપાધ્યાયજીએ અંજનશલાકામાં ગચ્છાધિરાજ આં શ્રી વિજયસેનસૂરિનું નામ ખોદાવેલ છે તે તેમની નમ્રતા તથા શુરુભક્તિ છે.

મથુરાના ચૌરાશી મંદિર (ચૌરાશી આગમ લખાયા તે સ્થાન)માં રહેલ શ્રી જમ્બૂસ્વામીની ચરણપાદુકા પણ ઉ- શ્રી વિવેકહર્ષગણિ પ્રતિષ્ઠિત છે. જેનો શિલાલેખ ચાર વર્ષ પહેલાં સુચાચ્ય હતો : સંભળાય છે કે હાલમાં જ દિગમ્બરોએ તે શિલાલેખને ઘસી નાખ્યો છે. અસ્તુ.

(૪) ધાતુમૂર્તિ : શ્રી કુંથુનાથ ભગવાન : (ચોવીશવટ્ટો)

સં. ૧૫૩૩ પોષ શુદ્ધિ ૧૫ સોમે । ઉકેશ સાં પદ્મા માં લાડી સુત સાં સમવર માં જીવીણી સુત સાં સહજાકેન માં મેઘાઈ માતૃ સાં સોલા માં પૂરાઈ સાં શ્રીપાલ માં ગડગૃહ પુત્ર ધના માકા હરપતિ તેજાદિકકુટુમ્બયુતેન પિતૃશ્રેયોર્થ શ્રીકુંથુનાથચતુર્વિંશતીપદ્મઃ કારિતઃ પ્રતિષ્ઠિતઃ શ્રી સૂરિમિઃ શ્રી નટીપદ્મનગરે

(૫) ધાતુમૂર્તિ : શ્રી શાંતિનાથ ભગવાન : (પંચતીર્થી)

સં. ૧૫૦૫ વર્ષે વૈશાખ શુદ્ધિ ૭ બુધે શ્રી ઉપકેશગચ્છે માંડોગમોત્રે સં. પીથા માં લખરા શ્રી સું ગુજર । રાણા જ્ઞાંજ્ઞાણા ક્ષે શ્રી શાન્તિનાથબિંબં કારિતં શ્રી કન્કકુદાચાર્ય સંતાને । પ્રતિષ્ઠિતં શ્રી કન્કસૂરિમિઃ

(६) धातुभूर्ति : श्री धर्मनाथल : (पंचतीर्थी)

सं. १५३३ वर्षे महा वदी ११ शनौ उफ्फ० वीपावटगोत्रे सा० लाधा भार्या ललतादे पु० डीडा धाल्हाम्यां पितृमातृश्रे० श्री धर्मनाथविंबं कारितं प्र० धर्मघोषगच्छे भ० श्री महेन्द्रसूरिपट्टे भ० श्री शालिमद्रसूरिभिः ।

श्री धर्मनाथलनी पंचतीर्थ पर धर्मघोष गच्छतो उल्लेख छे : आगरा वगैरे प्रदेशमां धर्मघोष गच्छना आचार्योऽपि प्रतिष्ठितं धर्षी भूर्तिओ छे, जेमां थावडा तरीके सुराणु (ओसवाण) तथा श्रीमाणीनां विशेष नामो छे. सुराणु तो आ० धर्मघोषसूरिना उपदेशथी (नेहाणु वगैरे गामोमां) जैन थअल छे, जे हाल तपगच्छते उपासे छे. श्रीमाणी वउगच्छ-तपगच्छना थावडा छे. अटवे सुविदिनगच्छोते थराथर आराधे छे. आगरा-दिल्ली प्रदेशमां धर्मघोष गच्छ साथे तेओतो विशेष संधं नेहायो, परन्तु न्यारे धर्म-घोषगच्छना साधु डे यतिओ न भल्या थारे तेओओ आ० जिनरंगसूरिना प्रयत्नथी भरतरगच्छ स्वीकार्यो छे. वैराट नगरमां श्रीमाणीना उ०० धर दना, तपगच्छना आराधक छता. तेमनां मन्दिरै, शिलादेओ आज पणु वैराट नगरमां विद्यमान छे. तेओ दिल्ली प्रदेशमां आनी वरया. तेमणे पणु अन्य श्रीमाणी भाईओना सदवायथी भरतरगच्छ स्वीकार्यो छे. तेमां राक्षायु जात्रना श्रीमाणीनो धृतिदास विशेष उन्वण छे. आरांश ओ डे धर्मघोष गच्छना आचार्योऽपि जैनधर्मनी प्रभावनामां भोटो क्षयो आधे छे

(पृष्ठ ५०५नुं अनुसंधान)

अन्य तीर्थकेां द्वारा परिगृहीत * जिन मूर्तियों को भी वंदन, नमस्कार नहीं करूंगा, ' बस ।

यहां पर यह लेख समाप्त होता है । रामपुरियाजी के लेख को लेकर ही इसमें चर्चा की गई है । किसी संप्रदाय की निंदा करना इस लेख का कतई ध्येय नहीं है । यदि इसी प्रकार की शंकायें और पैदा की जायेंगी तो यथासाध्य उत्तर दिया जायगा । इस लेख के सम्बन्ध में यदि कोई लिखना चाहें आनन्द से लिख सकते हैं ।

* अरिहंत चेदयाहं पद का अर्थ जिनप्रतिमा और जिनमंदिर पढकर हमारे स्थानकवासी और तेरापंथी बंधु घबडा उठते हैं । परन्तु जिनप्रतिमाओं की प्राचीनता से और मंदिरों के खण्डहरों की प्राचीनता से ही आज जैन धर्म की प्रधानता सिद्ध हो रही है । महंजोदड़ो के टीले से निकली हुई जैन मूर्तियों को देखकर ही तो वे लोग भ्रम कर बैठते हैं — क्या ऋग्वेद से भी पहले का जैन धर्म है ? जो कल तक अधिक से अधिक पार्थनाथ स्वामी से ही जैन धर्म की प्राचीनता स्वीकारते थे । वह टीला पांच हजार वर्ष पहले का माना जाता है । पांच हजार वर्ष पहले क्या अजैन लोग जैन प्रतिमाओं को मानते होंगे । सुज्ञ पाठक विचारें । डॉ. हॉरनोल की आड लेकर 'अरिहंत चेदयाहं' पद को उडा देनेवाले जैन इतिहास के मूल में कुठाराघात नहीं करते क्या ?

સમાચાર

પ્રતિક્ષા — (૧) ખેલુપ મુકામે મહા વદી સાતમના દિવસે શ્રીશાંતિનાથ ભગવાનની પ્રતિમાની આચાર્ય મહારાજ શ્રીવિજયભદ્રસૂરિજીના હાથે. (૨) નાગેર મુકામે મહા સુદી ૧૩ ના દિવસે મુનિરાજ શ્રી જ્ઞાનસુંદરજીના હાથે.

કાળધર્મ પાઠ્યા — (૧) ઉપાધ્યાય શ્રી લક્ષણવિજયજી મહારાજના શિષ્ય મુનિરાજ શ્રી કલહંસવિજયજી ભોયણી મુકામે. (૨) પંન્યાસ વૃદ્ધિવિજયજી મહારાજ લવડ (દહેગામ) મુકામે.

પ્રતિમાજી નિકળ્યાં — નાસિક જિલ્લાના નાંદગામ તાલુકાના સાકરે નામના એક નાના ગામમાં, એક પટેલના ઘરમાંથી એક જિનપ્રતિમાજી મળી આવેલ છે. આ પ્રતિમાજી શ્રી અજિતનાથ ભગવાનની છે. તેની ઉંચાઈ ૯ ઈંચ, અને પહોળાઈ ૭ ઈંચની છે. મૂર્તિ પાપાણી છે અને તેના ઉપર ૧૮૨૬ નો સંવત છે.

રેડિયો માર્કેટ ભાષણ — આવતી ચૈત્ર સુદી ૧૩ તા. ૨૩-૪-૩૭ શ્રી મહાવીર જ્યંતીના દિવસે દિગંબરો તરફથી નીચે પ્રમાણે બે ઠેકાણેથી રેડિયો માર્કેટ પ્રભુ શ્રી મહાવીરના જીવન અને કવન સંબંધી ભાષણ ઓડોકાર્ટ કરવાની વ્યવસ્થા થઈ છે. (૧) મુગધમાં સાંજના ૭ થી ૭ા સુધી. વ્યાખ્યાતા-શ્રીયુત પરમેષિદાસજી ન્યાયતીર્થ અને (૨) દિલ્હીમાં રાતના ૮ થી ૮ા સુધી.

જીવહયાદિન — અખિલહિંદ જીવહયા પરિષદે આવતી ચૈત્ર સુદી ૧૩ તા. ૨૩-૪-૩૭ શ્રી મહાવીર જ્યંતીના દિવસને આખાય દેશમાં જીવહયાદિન તરીકે ઉજવવાનો ઠરાવ કર્યો છે અને તે માટે પ્રચારકાર્ય કર્યું છે.

ધર્મ-નિંદક પુસ્તક — શ્રીયુત જી. પી. રાજગતને તાજેતરમાં જ “ગૌતમબુદ્ધ” નામનું એક કાનડી ભાષાનું પુસ્તક લખ્યું છે. આ પુસ્તકમ પ્રભુ શ્રી મહાવીર દેવ ઉપર ઘણા જ અણછાજતા આક્ષેપો કરવામાં આવ્યા છે એમ જાણવામાં આવ્યું છે. વળી આ પુસ્તક મહેસુર સરકારના શિક્ષણ ખાતાએ ત્યાંના માધ્યમિક કે વણી માટે મંજૂર કર્યું છે. આ પુસ્તક માટે જૈનોએ પોતાનો વિરોધ જાહેર કરવો જોઈએ.

શ્રી જૈનધર્મ સત્ય પ્રકાશક સમિતિ તરફથી આ ખામત મહેસુર સરકારના શિક્ષણ ખાતા સાથે પત્રવ્યવહાર શરૂ કરવામાં આવ્યો છે.

Regd. No. B. 3801

9/1/2015

ગાજે જ મંગાવો !
શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ
 નો
શ્રી મહાવીર નિર્વાણ ત્રિશેષાંક
 પ્રભુ શ્રી મહાવીર દેવના
 જીવન સંબંધી ભિન્નભિન્ન વિકાસોએ
 લખેલા અનેક લેખોનો સંગ્રહ.
 મૂલ્ય :
 રૂપાણખર્ચ સાથે ૦-૧૩-૦૦
 યોગેશ્વરિયા આપી, આહકે
 થનારને ચાલુ અંક
 તરીકે મળશે.
 શ્રી જૈનધર્મ
 સત્ય પ્રકાશક સમિતિ.
 નેશિંગલાઈની વાડી, ઘીંઝાંટા,
 અમદાવાદ. (ગુજરાત)